

SLAVONSKI KNJIŽEVNI KANON 18. STOLJEĆA

Kako su Relković, Došen i Kanižlić postali popularni

Formiranje slavonskoga književnoga kanona započelo je 1762. godine. Tada je Josip Pavišević u stihovanoj ratnoj kronici *Kratkopis poglavitiji događaja* – objavljenom pod pseudonimom don Ivana Zaničića – spomenuo *Satira iliti divjeg čovika*. Otada, slavonski pisci na različite načine afirmiraju Matiju Antuna Relkovića, Vida Došena i Antuna Kanižlića. U poglavlju se opisuju načini na koji su kroz 18. stoljeće, u djelima različite generičke pripadnosti, navedeni pisci hvaljeni, bilo zbog estetskih vrijednosti bilo zbog kulturoloških razloga.

I.

Pravo na zasebna poglavlja u povijestima hrvatske književnosti ili barem širu eksplikaciju opusa zaslužilo je pet slavonskih pjesnika: Antun Kanižlić (1699–1777), Vid Došen (1719. ili 1720. – 1778), Matija Antun Relković (1732–1798), Antun Ivanošić (1748–1800) i Matija Petar Katančić (1750–1825). Uostalom, jedino su oni dobili izdanja u Akademijinoj ediciji *Stari pisci hrvatski*. Njihova se važnost nije međutim procjenjivala po istom kriteriju: premda nije tiskana za Kanižličeva života, *Sveta Rožalija* dobila je status najestetiziranijeg djela 18. stoljeća, nastalog pod utjecajem reprezentativnih religioznih poema seičenta, *Suza sina razmetnoga* (Venecija, 1622) Ivana Gundulića (1589–1638) i *Uzdaha Mandalijene pokornice* (Venecija, 1728) Injacija Đurđevića (1675–1737), jedinoga djela u kojemu je – uz poneke pjesme tiskane u Kanižličevim molitvenicima – uopće isplativo tragati za baroknim ornatusom; Došenove naturalističke slike kojima je u *Aždaji sedmoglavoj* opisivao Slavoniju, Slavonce i njihove svakodnevne običaje, pa zatim vehementna obrana Relkovića u *Jeki planine* (Zagreb, 1767) učinili su ga kulturološki zanimljivim, premda se nikad nije hvalilo njegovo pjesničko umijeće; Relković je kanon-

ski status stekao zbog prosvjetiteljskih ideja i modernoga koncepta znanja kao pretpostavke dobrog života koji je artikulirao u *Satiru iliti divjem čoviku*, što je pokrenulo polemike u koje su se uključili i drugi pjesnici onoga doba; u Ivanošićevu žanrovski heterogenom opusu (nabožna djela, prigodnice s protuturskom temom, satirična pjesma o redovniku Zvekanu) dadu se odčitati utjecaji baroka, koji je u njegovu djela stigao Kanižličevim posredstvom; Katančić je, među ostalim, bio klasicistički pjesnik (*Jesenske plodine*, Zagreb, 1791), prevoditelj prve cjelovite tiskane Biblije na hrvatski jezik.

I dok je u dubrovačkoj tradiciji bilo sasvim uobičajeno pisati prigodnice svih vrsta, u Slavoniji nečega sličnoga nije bilo. Razlog je tomu jednostavan: ta književna kultura u 18. stoljeću kreće, u doslovnom smislu riječi, od početka, prilagođavajući se mogućnostima svojih recipijenata koje je, uostalom, najprije trebalo opismeniti. Pisati prigodne sastavke u kojima bi se hvalile literarne vještine naslovljenika, u kojima bi se slavila njihova djela, nije moglo zaživjeti jer književnost nije bila emancipirana kao samostalna estetička praksa, nego je svejednako imala nekakvu funkciju. Ipak, slavonski su pisci na drukčije načine proslavljali svoje suvremenike, nemajući za to osobit žanr, nego pohvale izričući u djelima različite generičke pripadnosti, u stihu i prozi. Premda im to zacijelo nije bila namjera, oblikovali su svojevrсни kanon pisaca koji su se – po onodobnim mjerilima – isticali zbog značenja koje su njihova djela imala u kulturi Slavonije.

Podaci koje kanim iznijeti više-manje su poznati, pa ipak mislim da ih ima smisla okupiti na jednom mjestu. Jer, popis i opis načina na koji su se slavonski pisci sjećali jedni drugih, kako su, što i kojim prigodama govorili jedni o drugima, po kojim su kriterijima neke pisce izdvajali, može biti zanimljiv zbog preglednije slike horizontalnoga kontinuiteta, no može pokazati još nešto: pjesnici koje su suvremenici uzdignuli nad sve ostale – bez obzira koji su ih razlozi pritom vodili – nisu taj status izgubili ni u potonjim književnovijesnim sintezama. Riječ je o Relkoviću, Došenu i Kanižliću, za koje je Matija Pavić odavna ustvrdio da »njih trojica tvore onaj slavljени trifolij pjesnički naše Slavonije«.¹

¹ *Književna slika Slavonije u 18. vjeku*, Glasnik Biskupija bosanske i sriemske, broj VIII, tečaj XVII, U Djakovu 30. travnja 1889, str. 113.

Nedvojbeno je najslavljeniji pjesnik 18. stoljeća bio Relković. Njegova je kontroverzna popularnost započela 1762. godine kad je *Satir* objavljen u Dresdenu. Jedan je primjerak dospio do Josipa Paviševića (1734–1803), a je li do tada upoznao Relkovića, ne znamo. Znamo međutim da je Relković bio među svečanim uzvanicima na ručku upriličenom u osječkom franjevačkom samostanu na Josipovo 19. ožujka 1778, kad su »studenti teološkog studija izveli eklogu u herojskom stihu posvećenu g. Josipu Paviševiću, jubilarnom profesoru.«² Šesnaest godina prije Pavišević je – pod pseudonim don Ivana Zaničića – objavio kronikalni spjev *Kratkopis poglavitiji događaja* (Pešta, 1762) u kojemu je pohvalio *Satira iliti divjeg čovika*:

Došla je, malo da ima pô godine, njeka u moje ruke knjižica, *Satir iliti divji čovik* nadpisana, koja krasno i razgovetno svoj narod od zločestih običaji odvratiti, a na dobre privući nastoji. I opet bilo je srdaca blijedih kojima nije po čudi bila. Ti, dakle, ne odbacuj tuđih dili, kakvih-takvih, dok ne stвориš boljih i učinijih. (str. 343)³

To je, koliko znam, najraniji primjer spomena *Satira* u nekom drugom djelu, najranije svjedočanstvo da je ubrzo po izlasku izazvao i negativne reakcije, ali i najraniji primjer da je jedan Slavonac na takav način pohvalio drugog Slavonca. Kako se vidi, Pavišević tada još ne zna tko je autor spjeva – na naslovnici nema Relkovićeva imena – no prihvaća ideje u njemu iznesene, očito kritiku ne smatrajući domoljubnom.

Jedno od »srdaca blijedih« oglasilo se pet godina poslije, kad je objavljena knjiga od koje se nije pronašao nijedan primjerak. Sve što

² Stjepan Sršan, *Osječki ljetopisi 1686.–1945.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1993, str. 84.

³ KRATKOPIS | POGLAVITII DOGAGJAJAH SADA- | SSNJJE VOISKE MEGJU | MARIOM TEREZIOM | KRALJICOM | OD MACXARSKE, | I | FRIDERIKOM IV. | KRALJEM | OD BRANDIBURSKE. | OD | POCSETKA GODINE 1756. DO SVERHE | GODINE 1759. | KOJE | U DESET POGLAVJI METNU, I TOLIKO | PISAMAH | SLOXI | DON IVAN ZANICSICH | CERKVE S. KATARINE | U DUBROVNIKU NADPOP, I MU- | DROZNANJA NAUCSITELJ. | DIO PERVI. | S-DOPUSSTENJEM STARESSINAH. | Naipervo u Venecii kod Francessa Pitteri; à fada u Pesfti s-Drugim Pritiskopifom kod FRAN- | CESSKA ANTUNA EITZENBERGERA 1762. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, R II E – 8° – 111; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, R – 624.

o njoj znademo potječe ponajprije iz Došenove *Jeke planine* »koja na pisme Satira i Tamburaša slavonskoga odjekuje i odgovara«:

Ali eto, godine sad tekuće 1767. zapiva neki omrčeni vitez uz tamburu, za da onaj pofaljeni nauk more omrčiti, tamno zamazati i u blato oboriti. U knígi ovoj poslidnoj, pod imenom omrčenog tamburaša van izdanoj, nisu pisme slično složene, mañe mudro izmišljene, dali smučeno psovañe i nesvisno koreñe gdi pisaocu prvome kozje papke i rép pribada, ñega utvorom i slavonskim zlotvorom naziva.⁴

Knjiga je bila pisana stihovima, kompliciranom grafijom (kakvu nisu rabili ni Relković ni Došen),⁵ izišla je anonimno, pisac je uzeo »utvor« vojnika,⁶ a Došen ga naziva Tamburašem; kao argumente protiv Relkovićeve stajališta protivnik je navodio knjige drugih autora (»Za svidoke zoveš kníge / što od čije dane brige«, s. 947–948, str. 27),⁷ ali se služio i likovima karakterističnim za basnu:

⁴ *Djela Vida Došena*, Stari pisci hrvatski, knjiga 34, priredili Tomo Matić i Antun Djamić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1969, str. 16.

⁵ »Znam da biva kadkad ovo, / da se k slovu prida slovo / i pisat se skupa znadu / da razliku koju dadu, / da se boľe glas razumi / il od riči ne dvoumi, / ali slova naložiti / za teškoću uzmožiti, / kao slipac kad natrpa / u torbicu, nek je hrpa, / samo nek je nosit teže / kad na leđa torba leže, / od nikoga to ne vidi / koji razlog takav slidi, / koga da bi ti slidio, / ne b' se s pismom sad stidio« (s. 1007–1022). *Djela Vida Došena*, str. 28. O tome raspravlja Josip Vončina u predgovoru knjizi: Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* / Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1988, str. 69–70.

⁶ »Istina je da utvora / kaže seba ta izdvora / da je vojnik plemeniti, / i kalpakom sebe kiti / i s perčinom on na glavi / uređenim sebe slavi« (s. 681–686). *Djela Vida Došena*, str. 24–25.

⁷ Dio polemike ticao se Relkovićeve prigovora da Slavonci nemaju »ortografije, / koja uči lipo govoriti, / pravo pisat, a još boľe štiti«, na što se Došen opširno osvrnuo (s. 935–972), a Vončina smatra da je Tamburašev prigovor djelomično mogao biti opravdan: »Godina je 1767, a napadu je izložen *Satir* iz 1762, i to zato jer je ustvrdio kako dotada nitko nije izdao ništa o slavonskome pravopisu. Ako je bio imalo informiran, 'tamburaš' je mogao prigovoriti da to nije točno, jer je još 1761. u Magdeburgu izdana knjižica Blaža Tadijanovića *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i nemački jezik* (ponovljena drugim izdanjem, Troppau 1766), koja – između ostaloga – sadrži i upute o pravopisu. Dakako, drugo je pitanje nudi li ta knjižica pravopisna (bolje reći: grafijska) rješenja koja bi bila prihvatljiva za svu latinicom pisanu književnu proizvodnju u ondašnjoj Slavoniji«. Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* / Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*, str. 66.

Indi, kada on potvara
 i s tim drugog ogovara
 da on isti, koji piše,
 ta utvora gorska biše,
 vaļa i on da postane
 i od svoje bude strane
 vuk, lisica ili jarac,
 kozle vrana il magarac,
 koj̃ riči on uzima
 da ošine drugog nima. (s. 1459–1468, str. 33)

Pod kojim se točno naslovom knjiga pojavila, Došen ne kaže, premda se kadšto znalo reći da joj je naslov bio baš *Tamburaš slavonski*.⁸ Iako Došen niječe da bi se iza prilike vojnika nalazio vojnik (jer vojnici ne bi jedne druge kudili), a zatim se naširoko (s. 727–816, str. 25–26) čudi i naoko odbija da bi napadač mogao bit duhovnik »koji kad se Bogu šiša, / s tamburom se već ne miša« (s. 731–732, str. 25), uvriježilo se mišljenje da je Relkovićev protivnik bio franjevac jer Došen nepoznatog pisca naziva »glava gola i šišana« i »crni«.⁹ U predgovoru osječkom izdanju *Satira* iz 1779. godine Relković ga

⁸ Tomo Matić, *Adam Tadija Blagojević: prilog za historiju hrvatske književnosti osamnaestoga vijeka*, Rad JAZU, 237, Zagreb, 1929, str. 139; Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, str. 243; Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga / Matija Antun Reljković, Satir iliti divji čovik*, str. 63.

⁹ Ovako objašnjava Matić: »Ako isporučimo što je Relković u predgovoru drugoga izdanja *Satira* rekao o 'dvojici, kojima ovaj Satir činaše se na krivo kano dicit dunderinov toran', i što o Tamburaševim zamjerkama kazuje *Jeka planine*, pouzdano možemo reći da je Došenov Tamburaš identičan s Relkovićevim Momusom 'koji bi jedan duhovnik'. S tim se slaže i to što Došen rado i često Tamburašu prišiva nadimak 'Šišani', katkada ga zove i 'crni', uvjeravajući dakako čitaoca da se ne može vjerovati da bi 'Božji sluga stvar činio takvog ruga uz tamburu trubeć pisme, koje vrsnog kude'. No sve to izmicanje i posve nategnuto tumačenje da su Tamburašu glavu ošišali zato da mu liječnici mogu liječiti bolesne moždane, čini na čitaoca dojam da je također Došen – iako uvijeno – htio uprijeti prstom, da Tamburaša vaļa tražiti među domaćim frañevcima, upravo kao što su također Krčelić (*Notitiae praeliminares*, 402) i Blagojević (*Pjesnik putnik*, 49 i d.) posve jasno i glasno kazali da je Došen branio Relkovića od napadaja koji je potekao iz frañevačkih redova«. *Djela Vida Došena*, str. 10.

naziva Momus (Mom = bog sramote i gluposti),¹⁰ a u *Fabuli od mlinara i njegovog sina*, tiskanoj na kraju prvog izdanja gramatike, Kontra-Satir:

Al se nájde drugačijih ljudi,
koji istom dok ga opaziše,
jedan zlobí, â drugi ga kudi.
»Ovaj«, veli, »protiv sebi piše,

jer budući slavónskoga roda
ne b' imao toga ispisivat,
pak drugima sàm prîliku doda,
kako će se nami posprđivat.«

Kontra-Satir na neg vrlo túži
i govori: »Sve što S a t i r piše,
ni istina, neg Slavónce rúži«.
Dakle nega zato pokrstiše.¹¹

Zbog jedne intervencije Pavla Josefa Šafaříka¹² u citat iz knjige *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares* (Prethodne bilješke o kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1770) Baltazara Adama Krčelića (1715–1778) sumnja je pala na fra Đuru Rapića (1715–1785)¹³ – koji je ktome objavio kateki-

¹⁰ Ivan Kasumović, *Otkuda Reljkoviću za njegova kritika ime »Momus«?*, Nastavni vjesnik, XIX, 9, Zagreb, 1911, str. 715–718.

¹¹ *Djela Matije Antuna Reljkovića*, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIII, priredio za štampu i uvod napisao T. Matić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1916, str. 174.

¹² *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur II*, Verlag von Friedrich Tempsky, Prag, 1865, str. 159–160.

¹³ Evo toga navoda: »M. A. Relkovich inter militaria sua servitia versu Slavonico elegantissimo, sub nomine Satyri, abusus Slavonia ludit Slavoniamque instruit. Franciscanus quidam [Šafařík u zagradi dodao: Georg. Rapić] temere, invidens educationi Slavoniae, consequenter curam Magnae Dominae ac Episcoporum damnans, adversus Relkovichium inconcinne scribere praesumpsit. Sed apud vulgum omnem se ipsum prostituit, ut invidia sua temeritasque probetur nemini. Breviter ei respondit Relkovich, copiosius amoeno anapaestico versu R. Vitus Doshen, Parochus Dubovichii« (M. A.

zam simptomatična naslova *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskomu ubavistit, uputit, naučit i pokrstit* (Pešta, 1766)¹⁴ – a pomišljalo se također na Emerika Pavića (1716–1780)¹⁵ i Jerolima Lipovčića (1716–1766), kojega bi međutim valjalo odbaciti jer je umro godinu dana prije no što je Tamburaševa knjiga objavljena. Pretpostavku o Rapiću oživjela je u novije doba Zlata Šundalić.¹⁶

Nakon što je knjigu pročitao, Došen je u sedam dana sročio odgovor, žestoko se okomivši na Tamburaša, optužujući ga da mu je glavni motiv objede bio zarada i želja da se okoristi tuđom slavom, počastivši ga nizom pogrdnih epiteta (*taman, smradan, blatan, šupljeglavi, slijep, ludan*), tobože se čudeći kako je Relkoviću – kojega nijednom nije spomenuo imenom – uopće palo na pamet kuditi tzv. »turski smrad« i kojekakva praznovjerja. *Jeka planine* jedina je knjiga takve vrste u osamnaestostoljetnoj Slavoniji: ni prije ni poslije nje nisu se pisali personalni satirični tekstovi kojima je nadahnuće

Relković, pored svoje vojničke službe, najuglađenijim slavonskim stihom, pod imenom Satira, ruga se zabludama Slavonije te je podučava. Neki franjevac lakoumno, zaviđeći izobrazbi Slavonije, dosljedno osuđujući brigu Velike Gospodarice i biskupā, poduzeo je da protiv Relkovića nezgrapno piše. Ali kod naroda sâm se izložio sablazni, tako da svojom zavišću i lakoumnošću nikome nije ugodio. Kratko mu je odgovorio Relković, obilnije ljupkim stihom u anapestu Vid Došen, dubovički župnik). Krešimir Georgijević, nav. dj., str. 243.

¹⁴ Neku vezu s Relkovićevim djelom Tomo Matić ovako objašnjava: »Godine 1766. izašao je katekizam fra Đure Rapića pod nadpisom *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskomu ubavistit, uputit, naučit i pokrstit*, i to je prva poznata nam knjiga s očitom aluzijom na Relkovićeve *Satire*. Spomenuli smo već, da je taj Rapićev katekizam sastavljen u običnome obliku pitanja i odgovora, i to tako da Satir pita, a franjevac ga u svojim odgovorima poučava u istinama vjerskim, ali nigdje izravno ne tiče u Relkovića. Moglo bi biti da je Rapić, okrstivši svoj katekizam imenom tada već popularnoga Relkovićeve djela, mislio jače svratiti pažnju na svoju knjigu, ali moglo bi također biti da je neobičnim naslovom svojega katekizma hotio reći, da je Relković u *Satiru* zanemario vjersku pouku, pa zato treba da bude 'u nauku krstjanskomu ubavistit, uputit, naučit i pokrstit'. Svakako je sam Relković u *Fabuli od mlinara i njegovog sina* o svojim protivnicima, ubrojio među njih i pokrštenoga Satira, a jamačno nije bio osamljen u takvom shvaćanju Rapićeva katekizma«. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1945, str. 74–75.

¹⁵ O Paviću osobito raspravlja Josip Vončina: Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* / Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*, str. 69–70.

¹⁶ *Pakao i raj u propovijedima Đure Rapića*, u: Dani Hvarškoga kazališta 32 (Prostor i granice hrvatske književnosti i kazališta), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug, Zagreb – Split, 2006, osobito str. 165–171.

u cijelosti bila neka knjiga odnosno stajališta u njoj iznesena. U tom trenutku o Relkoviću se diskutiralo među onodobnim intelektualcima koji su se polarizirali, pa su ga jedni hvalili (»pêť godina knižica ova od mlogî i slatko bi štivena i mlogo pofaļena«, kaže Došen), a drugi mu koješta spočitavali, od čuđenja da se vojnik uopće laća knjige i podupire se Biblijom do toga da je riječ o nemoralnom čovjeku koji kola, prela i divane može dobro opisivati zato što je u tim oblicima zabave sudjelovao. Ono što je međutim iz Došenova djela jasno jest da je Relković bio važna pojava u tadašnjem kulturnom životu, netko o komu se među učenim ljudima raspravljalo.

Da je Relković bio tema »duga trajanja«, potvrđuje i zbirka *Pjesnik putnik: nikoji događaji prvo i posli puta Josipa II., cesara rimsko-nimačkoga, u Slavoniju* (Beč, 1771) Adama Tadije Blagojevića (r. 1745. ili 1746). Povod nastanku bio je prvi posjet cara Josipa II. (1741–1790) Slavoniji, kad je 31. svibnja 1768. iz Gradiške stigao u Osijek, a zatim opet 1. i 7. lipnja. Detaljno su careve aktivnosti opisane u franjevačkoj kronici, od mise kod isusovaca i franjevaca, obilaska Nutarnjega, Gornjega i Donjega grada, sudjelovanja u procesiji na Tijelovo, pa do odlaska u deset i trideset sati kroz Vodena vrata u Bilje.¹⁷ Ipak, sadržaj je Blagojevićeve zbirke znatno širi no što bi se to iz naslova moglo zaključiti, odnosno nije pisao samo zato da bi pokazao »vinnost i stalnost koju kod drugi naroda štijem prama vladaocem svojim, ljubav prama domovini i domorodcem« (predgovor), nego ponajprije zato da bi budućim generacijama štogod ostavio da ne bi »kako mi na naše prošaste vikati da nam nisu ništa u spomenik ostavili«.

O Relkoviću je govorio u četvrtoj (»Pjesnik moli da Slavonac popravi ako koja nenaredna najde«, str. 35–47), petoj (»I u Slavoniji nahodi se koji pjesnike i ostale mudre pisce domaće brane«, str. 48–59) i šestoj pjesmi (»Tamburaš i slipac /kod mene se baš ne razlićuju veće jedno zelje zlamenuju/«, str. 60–70), a povod je bio *Satir*, Tamburaševa knjiga i Došenova reakcija. Blagojević nije bio ni du-

¹⁷ Stjepan Sršan, nav. dj., str. 56.

hovnik ni vojnik, pa u tom smislu nije imao staleških obzira,¹⁸ da-
pače, otvoreno je kritizirao spahije, tvrdeći da su Slavoncima od
njih miliji Turci, a Relkoviću je ispjevao sve same laude, ostavljaj-
ući najcjelovitiji portret toga pjesnika i motiva koji su ga pokreta-
li. Ponajprije ga je hvalio jer je bio od onih koji je znanje širio među
ljude, trudeći se pametne navike iz svijeta prenijeti u Slavoniju:

Da ti pisa Mato Relkoviću,
Slavonije starinski plemiću,¹⁹
kako njega sada pisci među
da on falu imade najveću,
zašto bo je mloga popisao
ter Slavoncu tajna obaznao,
koja pišuć to je učinio
da je svoju mudrost raširio,
svakomu je znanu učinio
premda nije on znanu hotio.
On izvede najprvo *Satira*
od slavonskog velikog nemira,
da ukaže falingu slavonsku
ima'uci blaženu odluku,
da bi njega Slavonci slidili,
mirni bili, mudrosti učili,
koja čine ostali narodi
pak im svašto oko kuće rodi. (IV, str. 35–36)

¹⁸ »Nije sada ono staro vrime / kad su pita'[u]ć u službu primali: / 'Pokaži da kako
ti je pleme' / ne koja su u skuli učili. Sad imamo mi drugog izgleda / po naredbi sada
Josipovoj; / ne pitaju od kakva si roda / ako si samo pri pameti tvojoj / ter nauke ti u
glavi imaš. / Neće tebe Josip zabaciti / ako premda prijatelja nimaš / koji će njemu pri-
poručiti, / jer on znade koga od potribe / u varošu on mora imati«, str. 8. Koristio sam se
primjerkom koji se čuva u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb,
R – 401: Pjesnik – putnik, | nikoji Dogagjaï pervo, i posli puta | JOSIPA II. | CESĀRA |
Rimskó – Nimacskogà | ū Slavoniu. | pjevaôje | A. T. Blagoevich. | Shtampano ū Becfu
| po Jofipu Kurcpeku Cefar[s]ko – Kràljevskomu | Illiricskomu Shtamparu, Godishte
1771.

¹⁹ Blagojević u bilješku dodaje: »Relković, brocke regemente oberliet. i pjesnik
slavon[s]ki«, str. 35.

Isto ponavlja i na drugom mjestu:

Ako pisa on slavonska dila
bila mu je domovina mila,
on ne pisa izmislite laži,
već istinu nam ukazat traži,
da videći mi naše slipoće
ostavimo navadne nesriće,
u koje smo navadno padali
kad radeći nismo promotрили
koja radit bi se dostojalo,
to je naša briga bila malo.
Zato pišuć hotio je vidit
kako bi nas mogao oplemenit,
da se ne bi u takva pušćali
nit zemljake svoje sramotili. (IV, str. 43–44)

U petoj pjesmi čak uspostavlja razliku između »naravnoga« po-
našanja i običaja koji nisu u prirodi Slavonaca, a došli su s Turcima,
implicirajući da Relković nipošto ne može biti zbog nečega kriv jer
se on jednostavno usprotivio narušavanju prirodnog reda:

Kojagoda u *Satiru* stoje
naravna su Slavonije moje
i zato si krivo učinio
da si proti njemu govorio,
nije u njem nikakove riči
koju nećeš u Slavoni naći.
Što god *Satir* nam prid oči daje,
Slavonije nove prilika je,
on prid oči nama ne donaša
što slavonska narav ne podnaša.
Sva *Satira* našega je složnost,
ništa drugo nego naša mladost,
jer mi mladi takovi smo ljudi,
stare naše naslidujuć ljudi,
da bi mogli sva ona činiti,
u svem svoje stare nasliditi. (VI, str. 62–63)

(...)

On ne kudi naravno držanje
 već slavonske one običaje
 koje oni od drugih primiše
 ter u svemu naslidit hotiše,
 kako turske i ostale druge,
 mogao bi nabrojiti mloge. (VI, str. 64)

Blagojević priča kako je putovao u »kraljevstva stranska«, gdje su ga pitali bi li bilo moguće naučiti slavonski jezik, no dugo nije znao kako na to pitanje odgovoriti, a sada je to lako jer je Relković napisao gramatiku (*Nova slavonska i nimačka gramatika – Neue Slavonisch und Deutsche Grammatik*, Zagreb, 1767; Beč, 1774. i 1789):

Lašnje meni biše odgovorit
 jer ne biše od potribe mislit,
 kako biše pred malo godina
 moja glava u ovom nemirna,
 imajući ja pravu odluku,
 ali nisam imao priliku,
 jer pitaše svi u jednu buku
 imamo li našu gramatiku,
 brez koje nije moguće štiti
 nit jezika našeg naučiti.
 Al ima'uć mi sadaka ovu
 svaki bude imat volju pravu,
 s našima se zemljaki družiti
 i našega jezika učiti.
 Evo sreće mlogo pogledane,
 poslušaj me, dragi gospodine,
 ne pitaju sad za gramatiku,
 već pita'u tko načini taku,
 tko Slavoncom tako biše viran
 da bi bio od napasti miran.
 On zadobi ime čestitoga
 kad prikaza njoj dara ovoga,
 blažena ga porodila majka,

usred noći ne bilo mu mraka!
Nemanjkalo ovo pokolenje,
sviju ljudi bilo to želenje,
koji samo za sebe ne žive,
buduć da je uvijek volje ove,
za občinu život izgubiti
i do kapi krv svoju proliti,
kako ovi moj ljubljani zemljak
ako premda on se čini nejak,
on učini što drugi ne može
premda b' imao tri na sebi kože.
Jer znano je svakom od istine,
viruj meni, dragi gospodine,
da dvojicim neće ugoditi
koji viran jednom hoće biti.
Ovi sva je ova učinio,
nit je dara on kakva primio,
sva učini zadovoljno kralju,
ne zapustec domovinu svoju,
nju braneći od neprijatelja,
bila mu je jošter ova volja
da učini novu gramatiku,
drugim mudrim da dade priliku,
kako će ju i oni činiti,
svoje zemlje dila popisati
i drugima polašnicu dati,
kako mogu s nami trgovati,
knjige pisat, pak i vojevati
ter s jezikom našim govoriti. (IV, str. 38–40)

Ono što se spočitavalo Relkoviću – da kao vojnik ne može biti vješt knjizi i pisanju – Blagojević je istaknuo kao veliku njegovu kvalitetu, pri čemu podcrtava da ga u tome nije vodila nikakva želja za materijalnim probitkom, nego je težio biti valjan zajednici. Dapače, Blagojević je ironično naglasio kako je uopće moguće da vojnik piše gramatiku, upućujući zapravo kritiku duhovnicima od kojih bi se očekivalo da se takvog posla prihvate:

Da se vratim k mome Relkoviću,
 slavonskomu dobromu plemiću,
 jer od njega svi mene pitaju
 koji novu gramatiku štiju,
 čudeći se od njegova dila,
 svakomu je ova sada mila.
 Pitajuć me tako su mi rekli
 kad su mene od stvari pitali:
 nit je svecki nit ljudi duovni
 mi sudimo u vašoj Slavoni,
 da vojniki, koji domovinu
 od svih strana uzdržuju mirnu,
 čiji posli na oružje glede,
 da vojničke dužnosti urede,
 koja čineć, mogu govoriti,
 vridni su se od sviju slaviti,
 da tolike posle imajući
 i za pušku teško se brineći
 nisu kteli nastran zabaciti
 niti knjiga stranski ostaviti,
 učije se stranskiju jezika,
 pak ustade na nje teška vika
 svog jezika da za nemar drže
 kad tuđega naučiti traže. (IV, str. 42)

Na drugom mjestu bio je još izravniji i grublji:

Veće jošter protiva onima
 koji proti zemljakom svojima
 zla govore i ostala druga,
 knjige pišuć u ime onoga
 koji im je istinu rekao
 kad *Satira* na svitlo je dao,
 s kojim hoti svima pokazati
 da ne samo redovnikom znati
 od potrebe jesu ona svaka
 koja se svih dostoje junaka. (V, str. 54)

U *Pjesniku putniku* nema konkretnih referenci na knjigu uperenu protiv *Satira*, ništa se o njoj posebno ne govori niti se navode Tamburaševi prigovori, Blagojević isključivo kudi Relkovićeve protivnika za kojega izrijekom kaže da je »fratarski otac«:

On [Relković] pišući slavonske istine
kod pametni ne izgubi cine
kakono je kod fratarskog oca,
Relkoviću, da nemaš li kolca
da mu kažeš po kuća ođiti,
friška jajca i maslo prositi,
što počimlje takova misliti,
kad ne znade istine pisati,
jal od drugi dobro popisate
nastojati imat potvrdite. (IV, str. 44)

U šestoj pjesmi Blagojević se ruga Tamburašu koji da se ugledao na »slipce«, narodne pjevače guslare koje narod voli (osobito Šokice) i čije pjesme djeca pjevaju dok čuvaju ovce, a budući da su ih zbog njihova umijeća ljudi koječim darovali, »tamburaši« su pomislili da će i njih tako, i to je bio jedini motiv koji ih je vodio – ne opća, nego pojedinačna materijalna korist:

Njoj je *Jeko* dobro govorio
da je ćutit svakom bilo milo:
»Slagaocu, ne napastuj mene
kad ti nisu tvoje žice virne,
jer kad jednu počmeš navlačiti,
srićno ti se ne da nategnuti,
jošter manje uredno složiti,
da kamoli uz nju popijevati«.
Tamburašu, kukavico, more,
buduć listak da si naše gore,
ja te pitam, moj mili zemljače,
što se tebe naš *Satir* dotiče,
da ti proti njemu tako vičeš,
pak u štampu proti knjigu mećeš? (VI, str. 62)

(...)

Sva su znana ova učinili
 kada knjigu na svitlo su dali,
 kojoj ime ktiše Tamburaša,
 moji dragi, kamo pamet vaša
 da vi sad u takva pušćate
 ter na dužnost vašu ne pazite,
 u sobami molite se Bogu
 kad nemate niku brigu drugu? (VI, str. 67)

Da je napad na Relkovića bio plasiran iz redova duhovnika Blagojevićevi stihovi nedvojbeno potvrđuju, premda to, dakako, ne znači da je osuda *Satira* bila jednoglasno stajalište jednoga crkvenog reda, nego samo to da je istup nepoznatoga redovnika – koji je predstavljao glas neke skupine koja ga je valjda i poduprla da objavi knjigu – Blagojeviću poslužila da se okomi na »stalež moleći«, promičući vlastiti svjetonazor. Kad se međutim ostave po strani Blagojevićevi animoziteti, kao i činjenica da je dijelio Relkovićeve misli, *Pjesnik putnik* nedvojbeno je definitivna afirmacija pjesnika *Satira* i njegova statusa u onodobnoj kulturi, potvrda da je tijekom jednoga desetljeća – makar i simbolično – izmijenio Slavoniju, uselivši u nju ideje prosvijećenoga svijeta. Ako ništa drugo, bio je Relković natprosječno poznat pisac, čak i onima koji s knjigom nisu imali velikog iskustva. Nije zacijelo pretjerivao Blagojević kad je u jednom trenutku rekao: »Relkoviću, moj dobri vojniče, / po svi zemljâ glasoviti pišće« (str. 44).

U međuvremenu je zagubljena knjiga Josipa Paviševića *Polazenje na vojsku prusko-bavarsku svitlih krajina Slavonije, Srma i Potisja godine 1788. i povraćenje istih godine 1779.* (Osijek, 1779), no za jedan njezin primjerak znao je Branko Vodnik, koji ju je posljednji i vidio u knjižnici Društva hrvatskih književnika. Ukratko opisujući sadržaj spjeva, istaknuo je dio u kojem je Pavišević govorio o Relkoviću:

U jednoj zgodnoj sceni u ovoj pjesmi istupa Matija Reljković pred Slavonce, koji su zaostali, te nisu pristali ni uz vojsku ni uz kuću. Pavišević prikazuje Reljkovića u toj sceni onako, kako nam se on sam

prikazuje po svome »Satiru«. On jednom od ovih zaostalih Slavonaca, brbljavome Grgeti, koji ne zna, što bi učinio, govori ovako: mani se pušit iz lule duvana, ostavi se tolikog divana; imaš brata, on neka mjesto tebe obradjuje zemlju, a sin Pera neka ide u školu, jer bolje je tako, nego da ko ti puši lulu idući za kozama; pa ako se u tebe uvrgne, te se odvrigne piti rakije, eto ga danas sjutra frajtom ili kapralom u carevoj vojsci.²⁰

Pavišević je, kako je rečeno, odobravao Relkovićeve ideje, pristajući uz specifičnu varijantu prosvjetiteljstva koja u osamnaestostoljetnoj Slavoniji – i u Relkovićevu tumačenju – nije bila isključivo materijalističko-ateistička, nego je u čovjekov život uključivala Boga. Da je Pavišević uveo stvarnu osobu u spjev nije neobično jer se ta vrsta stihovane epike odlikovala realističnošću, bilo je važno iznijeti što više podataka o broju stradalih vojnika, ispaljenih pušćanih zrna i topovskih kugli, navesti imena zapovjednika i njihove uspjehe u bitkama, ukratko kazano, u toj vrsti kačićevske naracije dokumentarnost se podrazumijevala. Nije, konačno, neočekivano da se među odličnim imenima pojavi Relković, a kroz njegove fiktivne savjete Pavišević je ne samo pokazao da s njim dijeli isti svjetonazor nego i to da je Relković potkraj 1770-ih godina bio metafora prosvjećivanja svih slojeva stanovništva.

Godine 1778. Austrija je zauzela bavarski teritorij nakon smrti Maksimilijana III. Josipa, čemu su se protivili pruski kralj Fridrik II. Veliki (1712–1786) i saski knez Fridrik August III. Bez većih sukoba i uz pokušaje obiju sukobljenih strana da protivnicima onemoguće dotok hrane (zbog čega se Bavarski nasljedni rat kadšto naziva i »krumpirski rat«), rat je okončan 13. svibnja 1779. mirom u Těšinu. O tom je ratu pripovijedao svećenik Šimun Štefanec († 1799) u deseteračkoj *Pismi od Ivana Salkovića, silnog viteza i junaka* (Osijek, 1780). U drugom dijelu pjesme (»Ukazuje da je Salković od roda i krvi junačke«) pripovijeda o Salkovićevu ocu Mijatu, koji se istaknuo u borbama s Turcima, pa o Marijanu Terziću i njegovim sino-

²⁰ *Slavonska književnost u XVIII. vijeku: studija*, Naklada knjižare M. Breyera, Zagreb, 1907, str. 82.

vima Ivanu i Petru, a prije no što se ponovno vrati Mijatu, spominje Stipu, Matiju Antuna i Josipa Stipana Relkovića (1754–1801):

Relkovića neću proći babe,
 njega Turci na Vrbasu vabe,
 ali ji je natirao skokom
 da ne moreš promotriti okom.
 Po Vrbasu »medet valla« viču,
 u Krajinu nek našu ne tiču.
 I njegove jošter krvi ima
 po krajinâ, to je znano svima
 Kapetane Relkoviću Mate,
 i oružje i knjige su za te!
 Vridan sabljom, kapetanom posta,
 vridan perom, slavu pisca dosta.
 Slovoređa slavonskoga dika,
 tvojim pismam neće biti vika!
 Bogu srca prvinu si dao,²¹
 jer je ktio i potribna znao,
 i on perom tebe dobro slidi,
 među braćom prvo misto vridi. (str. 21–22)²²

Relkovićevoj definitivnoj kanonizaciji pridonio je svećenik Adam Filipović Heldentalski (1792–1871). Taj je gorjanski župnik 1822. godine priredio treće izdanje *Satira iliti divjeg čovika*, kojemu je pridodao stihovanu Relkovićevu biografiju: »Kratki izpis života privridnoga gospodina Matije Antuna Relkovića, plemenitog od Ehrendorf, kapitana slavne brodske regimente i početnika knjige ove«. Relkovića osobno nije poznao, zbog čega – kako je utvr-

²¹ Uz taj stih Štefanec dodaje bilješku: »Sina tvoga prvorodenoga Jozu Relkovića, misnika«.

²² PISMA | OD | IVANA | SALKOVICHA | SILNOG VITEZA I JUNAKA, | SVEMU NARODU | ILLYRICSKOMU | ZA | VIKOVITU USPOMENU | OD | JEDNOGA ILLYRA SLOXITA | NA | SVERHI GODINE GOSPODINOVE | M D C C L X X X. | A USHTAMPANA U OSIKU KOD | MARTINA DIWALTA GODINE MDCCLXXXI. Muzej Slavonije, Osijek, Zavičajna zbirka *Essekiana*.

dio Vladoje Dukat – »cijela je biografija nesamo mršava, nego i površna«:²³

Reljković je umr'o u Vinkovcima god. 1798., a tri godine kasnije umr'o je i njegov sin Josip, pisac »Kućnika«, bivši paroh u Vinkovcima i profesor na tamošnjoj gimnaziji; kad je dakle Filipović došao u Vinkovce, gdje je svršio srednje škole – a to je bilo negdje između god. 1804. i 1810.²⁴ – , još je bila u gradu živa uspomena na oba Reljkovića, pa što je onda kao dječak slušao pripovijedati o njima, tijekom se kasnije poslužio u svom »Izpisu«.²⁵

Dakako, Filipovićev sastavak nije biografija u modernom značenju riječi, to je skup podataka različite informativne vrijednosti i provjerljivosti, mahom impresionistička slika koja uporište velikim dijelom nalazi u usmenoj predaji. Primjerice, Filipović nije znao ni kad se Relković rodio ni kad je umro, ali je znao da je rođen u Svinjaru, da je bio u Sedmogodišnjem ratu, da mu je car Josip II. dodijelio plemićku titulu, da je, odlazeći u mirovinu, kupio kuću u Vinkovcima. Od djela spominje *Satira*, gramatiku (zna da ju je napisao za vrijeme službovanja u Šamcu, a registrira dva izdanja), prijevod Ezopovih basni (budući da kaže da se kod svake basne nalazi »tabula«, tj. ilustracija, očito misli na knjigu koja je u Osijeku tiskana 1804. godine pod naslovom *Esopove fabule za slavonsku u skulu hodeću dicu sastavljene*²⁶), *Postanak naravne pravice* (Osijek, 1794) i

²³ Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga, Rad JAZU, 203, Zagreb, 1914, str. 13.

²⁴ Poslije je Dukat utvrdio točne godine Filipovićeve školovanja u Vinkovcima: 1805–1811. *Sitnice o Adamu Filipoviću Heldentalskom*, Nastavni vjesnik, XXXIX, Zagreb, 1930–1931, str. 76.

²⁵ Vladoje Dukat, *Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga*, str. 12–13.

²⁶ Mislio je na Esopove fabule i onda kad je na kraju knjige *Razgovor priprostiti ili ti vrtlar s povrtaljem se razgovara* (Osijek, 1822) u bilješci i) zapisao: »Esop, sužanj iz Frigije, bije ružna lica, ali lipe nauke u fabulama ostavi, koje g. M. Relković u našem jeziku izdade. Sokrates bije čelav, ali najmudriji u varoši Ateni«. Ta je bilješka inače pratila dio u kojemu bostandžija razgovara s krstavcem, predbacujući mu da je čvornjave i gorke kore, »rapljiv zelen vazda, / kad ostariš pako, na te mrži svako« (str. 35), našto mu krstavac odgovara da izvanjski izgled nije važan: »Ako j' pamet lipa, ma ne imo kipa, / lip češ vazda biti kao andeo isti« (str. 36), a kao primjere navodi Ezopa i Sokrata:

Nek je svašta (Osijek, 1795). Velik je dio Filipović posvetio ocrtavanju Relkovića kao čovjeka: znao je čitati (što nisu ni mnoga gospoda znala), nije tukao podčinjene graničare, nego ih je savjetovao (no ako ga nisu poslušali, ipak je prijetio batinama), nije iskorištavao ljude, nije podnosio mito i podmitljivce, od svakoga je bio spreman štogod naučiti, pa i od priprostog seljaka, stalno je nešto bilježio pa od toga stvarao knjige, nije išao u rat da bi stekao zaradu, bio je razgovorljiv, veseo i susretljiv, a Slavonci ga drže u lijepoj uspomeni. Neovisno o očitim manjkavostima Filipovićeve sastavka bilo je to prvi put da neki pjesnik 18. stoljeća dobije tiskani životopis. Uostalom, ono što je danas normalna praksa – životopis autora uključen u knjigu – u Filipovićevo doba još uvijek nije bilo; knjige nemaju nikakvu bilješku o piscu, čak i na naslovnoj stranici, kadšto *barokno* ekstenzivnoj, više prostora zauzima, primjerice, ime uglednika kojemu je knjiga posvećena, a piščevo se ime (ako ga uopće ima) najčešće pozicionira pri kraju naslova, nerijetko sitnijim slovima.²⁷ U tom je smislu Filipovićeve odluka da izdanju *Satira* pridoda životopis bila vrlo moderna, a svakako korisna, jer su tako mnogi o Relkoviću ipak mogli nešto saznati što na drugi način nije bilo moguće.²⁸

Filipović je Relkovića apostrofirao i u biografskom spjevu *Život Antuna Mandića* (Pečuh, 1823), i to odmah na početku, kritizirajući ukus Slavonaca koji više vole pjevati o Kraljeviću Marku nego o uglednim zemljacima:

Zaluda se zoveš slavna, zemljo moja vazda ti,
zalud jesi dična davna med narodi u kiti;
zaboravljaš prijatelje, odbacivaš koren svoj,
što b' morao bar od želje cili slaviti porod tvoj.

»Esop ružna tila, bi pametna dila, / a Sokrates glave bijaše ćelave, / al mu puna glava bi nauka prava« (str. 36).

²⁷ O identifikaciji pisca i njegovoj pripadnosti instituciji Crkve zanimljivo piše Zoran Velagić u knjizi *Pisac i autoritet: bit autorstva i sustav autorizacije vjerskih knjiga u 18. stoljeću*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010. Osobito vidjeti poglavlje »Hijerarhija naslovnice: gdje je autor«, str. 91–111.

²⁸ Bio je Filipovićev sastavak pretiskan u dvama izdanjima *Satira* iz 1895. godine (jedno je priredio Martin Senković, a drugo Rudolf Strohal). *Djela Matije Antuna Relkovića*, str. XVIII–XIX.

Dica tvoja pripivaju Kraljevića Marka ćud,
jerbo t' oni ne poznaju da je Marko junak lud,
da je Marko štetočinja, a ne pako prijatelj,
jere Marko što god činja, većma bija rušitelj.²⁹
Ne pivaju jer ne znadu Relkoviću učnom svom
da poštenje, diku dadu tom junaku pridičnom.

(str. 1)³⁰

Relkovića je, kao i njegova sina, spomenuo još jedanput, i to u sedamnaestom »članku« spjeva:

I Vinkovci selo, prije regimentska stolica,
varošić se reći smije, jer je lipšeg već lica,
i Vinkovci, velim, tada dobi škole nimačke,
šest latinski iznenada, ili zvaao nje đache.
Tad Relković, parok dični i pisaoc *Kućnika*,
bi profesor dobronamj, najučniji svog vika.
On i otac glasni biše kod našega naroda,
i svoj narod oblubiše i daše mu svog ploda;
otac sinu otac bija i komšija bija njem,
što bit more poštenije, oba dična što s' u svem.
Kapetanstvo otac ima, a parok je njegov sin,
vridan svaki da se štima, neka bude dosta vami s tim.

(str. 53–54)

²⁹ Filipović se referira na Relkovićevo zapažanje da Slavonci o tom junaku vole pjevati dok igraju kolo: »To je način svetac posvetiti / i dragomu Bogu ugoditi, / ali nije u kolu pivati, / Kraljevića ko sveca slaviti, / koji nije zaslužio slame, / da kamo li da ga ljudi slave, / jer je bio jedan ubojica, / načinio dosta udovičā / i mlogoga mentovao blaga, / od neg nije većjeg bilo vruga. / Ali zalud, kad ga ljudi štiju / i dandanas od nega pivaju, / na toliko da je veće došlo / u običaj i na svit izišlo / pivat pisme, koje ne vaľadu, / ali dobre nikakvi stid imadu«. *Djela Matije Antuna Relkovića*, str. 15.

³⁰ XIVOT | VELIKOGA BISKUPA, PRIVE- | LIKOGA DOMORODCA, I NAJVEČHE- | GA PRIATELJA NASHEGA | ANTUNA | MANDICHA. | IZPISAN | PO | RADOSLAVU OD PANONIE SAVSKE. | NÁRODU PAKO BISKUPIE BOSANSKE ILLI | DJAKOVACKE, I SRIMSKE SJEDI- | NJENE PRIKAZAN, | PO | ADAMU PHILIPPOVICH | OD HELDENTHAL MISNIKU. | *S' Dopushtenjem plem. Stareshinah.* | U Pecsuhu Slovima Stipana Knexe- | vich Králjevog Knjigatishca 1823. Muzej Slavonije, Osijek, G – 2171. Usporedni pretisak i transkripciju priredila je Dubravka Brunčić: Adam Filipović Heldentalški, *Život biskupa Mandića*, Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonskobaranjskosrijemski, Osijek – Đakovo, 2007. U ovom sam poglavlju međutim donio svoju transkripciju.

U svoj *Novi i stari kalendar slavonski* za 1835. godinu Filipović je unio priču o Relkoviću, i to u dio namijenjen kratkim, duhovitim i poučnim naracijama (»Različite pripovisti«). Anegdota prikazuje Relkovića kao čovjeka vedroga pogleda na svijet, sklonoga humoru:

Jedne sušne godine dojde pokojni kapetan Relković u svoju bašču. Na to gospoja, koja prije bijaše ondi, reče njemu: – Ah, moj Mato, zlo! Meni se iz naše bašče ništ ne vidi. – Bog s tobom, ženo – reče kapetan. – Kako bi ti ne vidila, a vidi se crkva i sve kuće i štale oko nas.³¹

Cijenio je Relkovićev rad i Ignjat Alojzije Brlić (1795–1855): u *Novouređeni naški kalendar* za 1845. među »pripovidke i dositke« unio je anekdotu iz Relkovićeve života, a u onaj za 1848. priču iz zbirke *Nek je svašta*, s tim što je ona već prije bila uvrštena u kalendar za 1803. koji je priredio Aleksandar Tomiković (1743–1829).³² Anegdota je ova:

Pokojni kapetan Matija Antun Relković, naš slavni spisatelj, koji nam je između ostalih knjiga i glasovitog *Satira* ostavio, bio je čovik pame-tan, dobar, uvijek dobroćudan, veseljak i šaljivac. Evo jedne pripovideke od njega.

Bivši on u jedno doba za njeko vrime *Adrapovcem*³³ za starešinu opri-diljen, imao je veliku glavobolju s njima jer su ljudi zli i opaki bili. Ele ga njegova dobra ćud nije nikad ostavljala. On kad je prinuđen bio da jednog il drugog Adrapovca pokara, to mu nije smetalo njegove lakr-dije u svako doba sbijati. Tako jednoč Adrapovac u našim zemljama ukrade na konaku puru, strpa je u torbu i ponese sa sobom. Pura do-nekle u torbi šutila, al najedanput počne kaukati tako da se Relković obazre i proizpita što je. Amo, tamo, ele se dokaže da je Adrapovac

³¹ NOVI I STARI | KALENDAR | SLAVONSKI | ZA | *PROSTO GODISHTE* | 1835. | Na korist i zabavu Slavonacah sloxi | A. Ph. od H. P. u G. | *S' dopushtenjem Stareshinah*. | PRITISKAN U OSSIKU | Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca. Muzej Slavonije Osijek, Odjel hemeroteke, Zbirka kalendara.

³² Riječ je o priči br. 31 *Turčin pita muftiju, kako bi imao živiti na svitu*, u: *Djela Matije Antuna Relkovića*, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIII, priredio za štampu i uvod napisao T. Matić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1916, str. 621.

³³ U bilješci se objašnjava: »*Adrapovci* zvali su se u našim zemljama u staro doba Trenkovi panduri, poslali su frajkorci kod nas ovo ime zadobili«.

na konaku puru ukro i da ju sada u torbi nosi da se k večeri počasti. Pravdoljubivi Relković uzme od njega puru i pošalje ju gazdi natrag. Adrapovca pako povali i dade ga izbatinjati. Dok je Adrapovac batine primao, kažu da je Relković svoju tamburu izvadio i u taj par izmišljen pismu uz tamburu izpivao:

Adrapovac puru peče,
pura hoće da uteče.
Nemoj, puro, ti uteći,
ja ću za te na klup' leći;
nemoj, puro, kaukati,
ja ću za te jaukati.

I može bit više što do mojih ušiju nije dospilo.³⁴

U priči ima zanimljiva pojedinost koja se, inače, ne navodi u opisima Relkovićeve života – da je svirao tamburu. Premda je ovdje riječ o anegdoti iz kalendara, i možda je doista riječ o usmenoj predaji, donekle se može povjerovati u njezinu istinitost jer ju je ispričepovijedao Brlić, čija je obitelj bila rodbinski povezana s Relkovićem, a Mati Brliću († 1784) – djedu Ignjata Alojzija Brlića – Relković je ispjevao i nadgrobnni epitaf.³⁵

Ima li kakve veze podatak da je Relković svirao tamburu s danas nepoznatim djelom Tamburaša slavonskoga, tj. nije li se tako nepoznati kritičar htio dodatno narugati Relkoviću? Vid Došen u *Jeki*

³⁴ Novouredjeni | Naški | KALENDAR | za | Prosto godište | 1845. | Desetolytni tečaj. | U BUDIMU. | Tiskopisom Ivana Gyuriana, i Mart. Bagó. Muzej Slavonije Osijek, Odjel hemeroteke, Zbirka kalendara. Priču je priopćila i Divna Zečević u radu »Nek je svašta«: zbirka pučkih književnih poučno-zabavnih i nabožnih priča, u: *Vrijeme i djelo Matije Antuna Relkovića*, urednici Zbornika akademik Dragutin Tadijanović, prof. dr. Josip Vončina, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1991, str. 128.

³⁵ »Mramoru studeni! kog lad tvoj pokriva / Nije l' Mato Berlich, sad pod njim počiva. / U selu Svinjaru najpri svitlost vidi, / pak u Brod doseli, i u njemu sidi. / Zanat habdjinski Mato dobro znade, / pošteno se drža, i majstor postade. / Sedam puta deset on živi godina, / valjade mu umrit, nemože bit ina. / Na smrtnoj postelji, svim blagosov dili, / Andru sina grli, Andro gorko cvili. / Mir i ljubav svima Mato priporuči. / Tilo zemlji dade, Bogu duh izruči. 1785.«. Josip Matasović, *Za biografiju Relkovićeve*, Ljetopis JAZU, 36, Zagreb, 1922, str. 109.

planine kaže da je autorski glas u tekstu zauzeo vojnik kojega on više puta naziva tamburašem jer »uz tamburu to on kaže / kad ukorne pisme sláže / koje zarad svakog ruga / ukorenim nisu sluga« (s. 1877–1880, str. 37). Onako kako je u Relkovićevu djelu Slavonce korio Satir, tako sad njegovo djelo kudi Tamburaš. To da jedna »šišana glava« na sebe navlači masku tamburaša može biti samo ironična gesta prema onom tko je u jednom trenutku uzeo glas divljeg bića. I, kao što je Satir šumsko čeljade, pa mu nije za vjerovati, tako ne treba uzeti ozbiljno onoga tko udara u tamburu. Ukratko rečeno: autor pamfleta odabrao je lik tamburaša jer je i Relković bio tamburaš; tako je naglasio Relkovićevu *neozbiljnu* narav i umanjio vrijednost njegova djela.

Posljednja rečenica anegdote iz Brlićeva kalendara slikovito opisuje Relkovićevu književnu sudbinu: mnogo toga do naših »ušiju nije dospilo«, pa možemo samo nagađati kakvih su sve razmjera bili napadi na njega, kako ih je podnosio i kako se branio. Osvrt u drugom izdanju *Satira* vjerojatno je samo mali dio onoga što je Relkovića pratilo u plemenitoj životnoj zadaći prosvjećivanja Slavonaca.

Svojedobno sam svratio pozornost na Brlićevo pismo od 13. prosinca 1847. u kojemu je, među ostalim, govorio o Relkovićevu molitveniku:³⁶

Tvoja je Mati Relkovića Ekerthshausena [?] proti mojoj volji služkinjama davala, da ga u crkvu nose, i tako je propao. Među tim znaj da su sadašnji isti onakovi kao i onaj, koji bijaše original u Monakovu utišten, jer sam ja to češće slagao, i o tomu se puno obsvidio. (str. 155)

³⁶ Uloga pučkih kalendara u stvaranju hrvatske čitateljske publike (*Kalendar Ignjata Alojzija Brlića*), u: *Raslojavanje jezika i književnosti*, Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole, FF press, Zagreb, 2006, str. 138–139.

Brlić misli na *Slavonske libarice*, koje su objavljene 1761. godine, no bez naznake mjesta tiskanja.³⁷ Iako je taj molitvenik mješovitog tipa³⁸ ponajprije bio namijenjen slavonskim vojnicima, iz navoda se vidi da su se njime koristili i drugi slojevi stanovništva (kućna posluga) te da je bio u upotrebi mnogo godina nakon što je publiciran. Brlić zatim govori o potonjim njegovim izdanjima, koja su nam nepoznata i, konačno, izrijeком tvrdi da je bio tiskan u Münchenu. U ovom je kontekstu međutim zanimljivo zapažanje da su Brličeve sluškinje *potrošile* prvo izdanje *Libarica*, moleći iz njih u crkvi, što je potvrdilo da je Relković, kad ga odavno više nije bilo među živima, i na taj način bio prisutan među narodom.

* * *

O dugom putu naklade od 1500 primjeraka *Satira iliti divjega čovika* od Dresdena do Slavonije ne znamo ništa, a teško je uopće zamisliti kako su knjige dopremljene i gdje, tko ih je i kako prodavao. Ipak, u dvije godine – kako svjedoči Relković – cijela se naklada rasprodala. Relković se iz Sedmogodišnjega rata vratio 1763. godine, a Blagojević u *Pjesniku putniku* tvrdi da su napadi počeli nakon povratka, što valjda znači da je *Satir* stigao u Slavoniju prije pisca:

Lajali su gàrovi slavonski,
još Relković bijaše na vojski,
al onda mu nisu dodijali
jer na vojsku nisu odlazili,
al ako bi i tamo odili
ne bi njemu ništa naškodili,
jer Relković dobar junak biše,
kako starac Papučlija piše,
zato ga se svi jesu bojali
ter na njega nisu navalili

³⁷ Knjigu je 1941. godine pronašao Josip Dujmović u Brličevoj knjižnici, a kritičko izdanje priredio je Antun Djamić: *Relkovićeve Slavonske libarice*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 33, Zagreb, 1991, str. 97–118.

³⁸ Tako ga je odredila Zlata Šundalić: *O Relkovićevim Slavonskim libaricama*, u: *Kroz slavonske libarice*, Ogranak Matice hrvatske Osijek, Osijek, 2005, str. 127–142.

niti su se na njeg podstupili
 jere su ga junaka vidili.
 Al kako je on kući došao,
 nije bio nit s konja sišao,
 taki su ga vuci okolili
 i gàrovi na njeg navalili,
 a i bi ga ondika ujeli
 da ga ne bi drugi obranili. (V, str. 50)

Prema duljim i kraćim tiskanim reakcijama (*Kratkopis poglavitijih događaja, Jeka planine, Pjesnik putnik*, drugo izdanje *Satira*) tek djelomično možemo rekonstruirati raspravu koju je spjev potaknuo, pri čemu ne čujemo glas Relkovićeva napadača, samo njegove posredne odjeke. Ipak, nedvojbeno je *Satir* uznemirio slavonsku kulturnu elitu onako kako ju nije uznemirila nijedna druga knjiga, pa se o njemu razgovaralo i pisalo, osporavalo ga se i branilo. Već sama količina sačuvanih vijesti svjedoči da je Relković u svoje doba bio važan pisac, da su njegove ideje o školovanju bile u skladu s temeljnim postavkama prosvijećenog doba, konačno, da njegovo ime nije bilo poznato samo ograničenom krugu obrazovanih ljudi. To pak potvrđuju i afirmativne zabilješke u djelima čija tema nije bio Relković. Osobito su u tom kontekstu važne pričiće unošene u kalendare, jer kalendari su bili praktična knjižica koju je posjedovalo svako kućanstvo. U »pripovidkama i dostikama«, tim kratkim, poučnim i zabavnim sastavcima, likovi najčešće nisu imali imena, nego se isticao njihov etnikum, zanimanje ili neka karakterni osobina, uvijek je to bio »neki« ili »neka«, a samo se rijetko pripovijedalo o kojoj povijesnoj osobi (primjerice Jure Kastriotić ili Aleksandar Makedonski). Razlog je tomu bio jednostavan: priče su afirmirale kakvu vrlinu ili etički princip, a individualnost je pritom bila nebitna, važan je opći moralni zakon.³⁹ Nikad se u takvim kalendarskim

³⁹ To obilježje pučke književnosti Divna Zečević tumači ovako: »Tek kasnije, s pojavom kalendara i njihovim sve većim širenjem i prodiranjem u puk donose pučke književne tvorevine bezimene likove 'nekog' čovjeka ili 'neke' žene. Takvi bezimeni likovi mogli su poslužiti i služili su kao otvorena mogućnost širokog uopćavanja, apstrahiranja, što znači svođenja na osnovne vrijednosti kojima pojedini lik služi kao bezlični, tj. neindividualizirani nosilac. (...) Oznakama 'neki, neka', 'jedan', izdvaja se događaj

pričama nije pojavio nijedan drugi Slavonac osim Relkovića, čemu je razlog nedvojbeno popularnost *Satira*, kao i Relkovića kao čovjeka uopće. Bio je on u kulturnom pamćenju svojevrsno utjelovljenje napretka i promjene nabolje. S takvom je popudbinom ušao u književnopovijesne sinteze 20. stoljeća, gdje se o njemu uvijek naširoko pisalo, neovisno o literarnosti njegova glavnog djela, koje je Mihovil Kombol sažeto, ali oštro odsudio: »Samo jedno nedostaje u tim stihovima posve, a to je poezija«. ⁴⁰

II.

Bio je Vid Došen čovjek krajnosti: s jedne je strane oštro kritizirao raspusni život Slavonaca i prijetio paklenim ognjem, s druge je bio spreman ispisati vulgarne psovke u najnepristojnijem sastavku dopreporodne hrvatske književnosti – *Poslanici popu Jovanu*, koja je Tomi Matiću bila toliko zazorna da njome nije htio *uprljati* kritičko izdanje njegovih djela u ediciji Stari pisci hrvatski. Zacijelo je njegovo ime bilo spominjanije no što možemo znati, no osobito mjesto u povijesti književnosti nije si osigurao *Aždajom sedmoglavom*, nego anonimnom *Jekom planine*, jer je stao na Relkovićevu stranu i branio ga od napada. Bio je to najvažniji razlog zbog čega je Adam Tadija Blagojević baš o njemu govorio u petoj pjesmi *Pjesnika putnika*, a to je ujedno i prvi spomen Došenova imena u nekom književnom tekstu, kad je od suvremenika dobio mnoštvo pohvala. Ovako Blagojević započinje priču o Došenu:

Oštro ti je pero labudovo,
veliko je ime Došenovo,⁴¹
bistro oko sivoga sokola,

iz svakodnevnog života, a lik protagonista time ulazi u književnu organizaciju kojoj je mjerilo koncipirani red, red vrijednosti potencijalno važećih za sve pripadnike šire zajednice«. Maja Bošković-Stulli, Divna Zečević, *Usmena i pučka književnost*, Povijest hrvatske književnosti, knjiga 1, Liber – Mladost, Zagreb, 1978, str. 431.

⁴⁰ *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1961, str. 369.

⁴¹ Blagojević u bilješku dodaje: »Glasoviti pjesnik ilirički i branitelj etc.«, str. 48.

mudra glava krilatoga orla.
 Kuda labud krila raširuje,
 tam po zraku ljuto pocvikuje,
 kuda oko sokolovo gleda,
 tam se drago kamenjice vidi,
 kud god mudrost krilatoga orla,
 tam je svagdi Došenova fala.
 Bog bi dao takva uvijek bila,
 nit kod ljudi ona poginula,
 on je vridan vikovične fale
 jer ne biše čovik brige male.
 Kad je vidil kakova je buka,
 nenavidni nevidna odluka,
 da bi mogli omraziti pisce
 kako da su oni krali ovce,
 pak on ne kti tako propustiti,
 ne mogući srcu odoliti
 da se ne bi ovo raširilo
 ter i druge na zlo potegnulo.
 Postaveći jednom ugledalo
 kog ne bude svim Slavoncem malo,
 on napisa malenu knjižicu,
 uzeć pero u svoju ručicu,
 ne imajući liskovu palicu
 čim bi branio Relkovića kuću
 od slavonski crniju gàrova,
 nenavidni ovčarom vukova,
 koji laju, a ne ujeda'u
 niti njemu naškodit moga'u. (V, str. 48–49)

Ono što je Blagojevića moglo privući Došenu jest hrabrost da se okomi na Tamburaša, neovisno što su obojica bili duhovnici. Blagojevićeva je satira spram toga staleža nevjerojatno zaoštrena, on redovnike predstavlja kao varalice koji »svaka dobra u rukâ imamo, / a nikakva mi posla nemamo« (str. 58), prosjake koji po selima – u Božje ime – skupljaju jaja i maslo, no ako koja snaša daje manje, redovnik je prekori:

Na put Božji ne kupiju jaja
nit im smije dvojica dati koja,
jer joj svaki mило odgovara:
»O, žalosna, da velika kvara,
Sina s Otcem jesi darovala,
a zašto si Duha ostavila?!«
U ime Trojstva ja sam prosio
da bi višje jaja nakupio
i kod ljudi bolje sreće bio
da b' me bolje moj otac častio. (str. 56)

Kad je opisao kako redovnici od naroda izmamljuju hranu, pa kako ih zavaravaju (»Al ti moraš svagdi dangubiti, / stare babe š čime ponuditi, / mlade snaje lipo veseliti / da b' te uvijek dobro dočekale, / tvoje torbe svačim napunile«, str. 57), Blagojević je objasnio da je Došenova kritika došla *iznutra*, znao je, naime, kako funkcionira redovnička zajednica:

Sva Došenu biše ova znana
prvo neg bi bila popisana,
nije stanja tak' kod nji skrovita
da ne b' dobro bila promotrira.
On je zna sve njiove brige,
pak i druge narednosti mloge
i zaoto kada je pisao
u svemu je dobro nastojao
popisati njiova činenja
za poznati nutarnja mišljenja
po kojim se crkve upravlja'u,
pak i svecki sudci dosuđa'u.
jer nutarjna ne mogu vidjeti,
jošter manje od njih govoriti,
al kad su mi nikoja poznata,
izda' će se nutarnja dobrota.
Došenu je isto pripetilo
kada mu je *žeko* govorilo
da Tamburaš njega napastuje,

tambura'uć kad ga zaglušuje,
ne bi li mu žice potrgao,
da b' zaglušat naskorom pristao. (V, str. 58–59)

Među pjesnicima koje bi Slavonci trebali više poštovati, Adam Filipović u *Životu Antuna Mandića* istaknuo je – uz Relkovića i Kanižlića – i Došena i njegovu *Aždaju sedmoglavu*:

A Došena kripostnoga, koji pero kano trn
suprot svakog oštri zloga koga posao bije crn,
naš Slavonac ništ' ne štuje, jer je Došen suprot njeg,
gdi falećeg samo čuje, jest ružio bludećeg. (str. 1–2)

Spomenuo je Došena još jednom u četrdeset petom članku (»Mandić u govoru«), u kojemu ističe da je biskup znao sa svakim prikladno razgovarati, da je ispunjavao ono što je obećao, da je bio u dobrim odnosima s brodskom regimentom, kao i spahijama, a ako i ima onih koji o Mandiću ne govore lijepo, to je jednostavno zato što se ne može ugoditi cijelom svijetu. Da bi potkrijepio tu tvrdnju, Filipović navodi dio iz *Jeke planine*:

Mudro, lipo Došen reče Relkovića brani kad,
nek njegova rič pritrče, koji ste ju štiti rad:
»Kad tko drugog rad zamaže,
sebe po tom blatna kaže,
mazat bo je svaćem dano
što je samo zamazano:
nek iz blata svinja bane
pak se o križ trti stane,
ostati će i križ blatan
prem ako bi bio zlatan.

... ..

Al po sebi što je zlato,
što mu škodi tuđe blato?
Naškodit mu više neće
nego blato kad se meće

prama zlatu da se znade,
veću cinu da imade».

Vidi: *Jeka planine* etc., od retka 505 --- 526. (str. 163–164)

Uz stih »Došen reče« Filipović je dodao bilješku: »Došen Vid, parok iz Dubovika, vrlo šaljivi čovik u družbenom razgovoru, a odveć oštar i opor u pisanju suprot falingi. *Aždaja sedmoglava* jest njegovo plemenito dilo. Kada niki suprot g. Relkovića, pisaoca *Satira*, ustade, tada i Vid Došen suprot ovoga izdade *Jeku planine* u Zagrebu 1767. godine« (str. 164). Je li znao da je 12. kolovoza 1811. u crkvi svetoga Stjepana u Glogovici nadgrobnu ploču Došenu postavio upravo Mandić (Filipović je tada bio devetnaestogodišnjak), iz spjeva se ne saznaje, no bilo bi neobično da nije.⁴²

* * *

O Došenu suvremenici nisu mnogo pisali. Koliko su pak njegove knjige doprle do neobrazovanih čitatelja, ne može se ništa pozdano reći. Premda je *Aždaja sedmoglava* pisana zato da upozori na štetne običaje, kojih bi se narod trebao okaniti, bilo je to štivo – dugo i razvučeno – koje su u ruke uzimali obrazovani ljudi, ponajprije duhovnici. Primjerice, prilikom kanonske vizitacije Osijeka i okolice 1813. godine zabilježena je ta knjigu (ali ne i *Jeka planine*) u knjižnicama osječkih župa sv. Mihovila u Nutarnjem gradu i Preslavnoga Imena Marijina u Donjem gradu.⁴³ Razlozi koji su potaknuli Blagojevića i Filipovića da se osvrnu baš na Došenu nisu isti: prvi je u Došenu našao idealnu platformu za izlaganje vlastitih stajališta o važnosti prosvjete i uspostavljanju razlike među ljudima ne na temelju staleške pripadnosti, nego znanja, kao i za kritiku duhovnika; Filipoviću je bilo stalo do svakoga oblika prosvjećivanja, ne-

⁴² Snimka ploče i njezin tekst tiskani su među slikovnim priložima u *Zborniku radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1981.

⁴³ *Visitationes Canonicae – Kanonske vizitacije (Osijek i okolica 1732.–1833.)*, knjiga V, prepisao, preveo i priredio Stjepan Sršan, Državni arhiv u Osijeku, Biskupija đakovačka i srijemska, Osijek, 2007, str. 163, 236.

ovisno je li bilo svjetovno ili duhovno, čemu je, uostalom, posvetio cjelokupno svoje djelovanje. No neovisno o oskudnim pisanim tragovima, Došen je zacijelo bio – ponajprije zbog *Jeke planine* – važna sastavnica onodobnoga književnokulturnog života. Ono zbog čega su ga cijenili suvremenici – moralna strogoća i oštar jezik – glavna su njegova obilježja i u modernim književnopovijesnim opisima.

III.

Sveta Rožaija, panormitanska divica Antuna Kanižlića potpuna je suprotnost *Satiru*: pisana iz drukčijih motiva, na različiti način, oslanjajući se na drukčiju tradiciju, ona je – kako je primijetio Zoran Kravar – »literarni eksces«. Kanižlić ju je možda pisao u proljeće ili rano ljeto 1759,⁴⁴ no za života ju nije objavio, a zašto, ne znamo. Možda je smatrao da je korisnije uložiti novac u molitvenike u zemlji koja se bori s temeljnom pismenošću. Spomena o njoj u djelima suvremenika mnogo je manje nego kad je riječ o Relkoviću, što je razumljivo: da je tko čitao rukopis, potvrda nema, a ako i jest, onda je to morao biti zaista malen krug Kanižličeve subrača. Tko zna što bi se dogodilo sa *Svetom Rožalijom* da je 1780. godine u Beču – tri godine iza Kanižličeve smrti – nije dao tiskati đakovački biskup Antun Mandić (1740–1815).⁴⁵ Taj je prosvijećeni biskup silno nastojao oko unapređivanja školstva u Slavoniji, a bio je i poznati mecena, čijom je zaslugom tiskana ogromna Kanižličeva kontroverzija *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek, 1780), zatim zbirka *Poëmata, sparsim antea edita, amicae memoriae caussa collecta recusaque* (Budim, 1805) Franje Sebastijanovića (1741–1799) i *Otiorum Croatiae liber unus* (Budim, 1806) Josipa Mikoczyja.

Filipović se ekstenzivno osvrnuo na taj aspekt Mandićeva dobrotvorstva, stavljajući ga u kontekst biskupova nastojanja oko *hasnovitosti* rada na dobrobit domovine. Pritom je ishvalio *Svetu*

⁴⁴ Miljenko Belić, *Tko je napisao »Obilato duhovno mliko«?*, Vrela i prinosi, 13, Zagreb, 1982, str. 161.

⁴⁵ Marin Srakić, *Biskup Antun Mandić – osnivač Bogoslovnog sjemeništa i filozofsko-teološkog studija u Đakovu: lik i djelo*, Diacovensia, XIV, 2, Đakovo, 2006, str. 191–213.

Rožaliju, preciozno je uspoređujući s »čistim zlatom«, ali je priliku iskoristio i kako bi pozvao one koji novca imaju da se udruže i potpomognu tiskanje vrijednih knjiga:

Rožalije svete zato život sveti izdade,
Kanižlića čisto zlato koje nama on dade.
Ako jesi te svetice život štio, štioče,
on je lipši od ružice, divac svrši i poče.
I ako ti moreš samo razumiti sav izpis,
kog u ruku mi imamo, istinito jest miris
Kanižlića mogao nije dosad nitko priteći,
tko ga štije, razumije, mora falu njem reći.
Kad bi ktili mudri ljudi s dogovorom novca dat
da čoviku tom zbog trudi kip se dade uzidat
i ja isti rad bi dao ma poslidnji grošić moj
jer bi ovde tvrdo znao da zasluži njegov znoj.
Kanižlića nejma više, slovo slavno šuti sad,
jer Kanižlić već ne diše, drugi pako nisu rad.
Promislite krupno dilo koje pisa Kanižlić,
vridno dojt je na vidilo, al kako će moć izić?
Kanižlić je pisao njega, *Kamen smutnje crkvene*,
pun nauka najtvrdęga i istine poštene,
al štampat ga nije dao jer se štampa za novce,
a on novca nij' imao što se plaća za slovce.
Indi Mandić bogoljubni u Budimu zamoli
Kameralški stol razumni da tom trošak privoli,
a prisvitla pak Kamera, na iskanje Mandića,
nauk slađi od šećera štampat dade zbog vića,
i otako Mandić dični, što po sebi ne moga,
vićem svrši dobrorični zbog naroda svojega.
Tko je štio Mikotca od Horvatske izpis sav
mora kazat, kad do konca jest Latinac čisto zdrav,
da je dilo vridno štiti, a i tog je Mandić sâm
ktio štampu izplatiti, i to tvrdo baš ja znam.
U Zagrebu još bijaše jedan Franjo kanonik,
Sebastijanović on se zvaše, čovik pošten bić uvijek,
on pjesmenik bić na glasu u latinskom jeziku,

pisme ovde prid nama su, cinu držeć veliku,
 on je ljudma velikima na poštenje slago nje,
 ovi posao Mandić štima, zato plati štampanje.
 To je dosta; neka svaki koji može platiti
 posao šampat dade taki, svatko će ga faliti.
 A kroz to će domovini učiniti hasnu tad
 i poštenje svoj rodbini on će steći s time sad.
 (str. 88–90)

Iz Filipovićevih se stihova daje odčitati da su *učeni* itekako dobro razumjeli njezinu literarnu vrijednost, no do onih do kojih je dospio *Satir*, Kanižlićev spjev nije mogao doći, bila je to – jednostavno kazano – prezahtjevna literatura. Tomu svakako treba pridodati i to da je Kanižlić, kao duhovnik, na različitiije načine bio prisutan među ljudima, za razliku od Relkovića koji je bio – ako je vjerovati izvorima – pristupačan i veseo čovjek čiji su socijalni kontakti, zbog prirode posla koji je obavljao, bili znatno razgranatiji. Filipović u uvodu *Života Antuna Mandića*, ondje gdje Slavoncima predbacuje simpatije prema Kraljeviću Marku, kaže da ni Kanižlićevi molitvenici nisu imali onaj odjek kakav su – s obzirom na teme – trebali imati:

Ne pivaju Kanižliću, koji uči pivat nas
 o Uskrsu, o Božiću uzdignuvši Bogu glas,
 koji pisme svete pisa, izbrojit je ne mogu,
 prisvetoga sve mirisa istinito reć mogu. (str. 1)

Takav njegov status zapravo je razumljiv i nedvojbeno ni danas – kad je medijska infrastruktura neusporediva s onom u 18. stoljeću – ne bi bilo drukčije. Jedva opismenjeni narod imao je svoje potrebe i ukus, a o njemu najbolje svjedoči Ignjat Alojzije Brlić, i to već duboko u 19. stoljeću, u pismu koje je 8. veljače 1845. uputio sinu Andriji Torkvatu u Beč:

Što se tiče podučavanja za prosti puk, to moj kalendar niti je imao, niti želim da ima. – Novine su podučavanje, Danica podučavanje, Zora je podučavanje, sve knjige što se pišu – sve je podučavanje; za koga je ovo podučavanje? za nikoga jer nitko neštije. – Puk se podučava sa smišnim stvarima, ljudi traže Ezopovih fabula, traže Relkovića Satira,

traže svake godine kalendar; koji ima više smišnoga, taj je dražji, od novih traže kadkad pismarice – drugo puk neće da štije, još je dite, još se hoće da zabavlja. – Vox populi vox Dei – kroz fabule, pisme, pripovidke, poslovice, smišne dositke etc. etc. etc. – hoće se puk da podučava, to želi, to bi štio; za suhoparne stvari nemari. – A tko piše za puk? – U ovo vrime *nitko*. Pametna mladež za pametnije od sebe piše, a tko štije? – nitko. Ergo mlati po praznoj slami!⁴⁶

Filipović nije, naravno, ulazio u tu skupinu, konačno i zato što se spremao prepjevati djelo iz Kanižličeve lektire – Đurđevićeve *Uzdahe Mandalijene pokornice*. Znamo za to iz jednoga pisma Ignjata Alojzija Brlića koje je 22. studenoga 1830. uputio Vuku Karadžiću (1787–1864), a u kojemu, među ostalim, kaže da »Adam Filipović prevodi na čistiji jezik Mandalijenu pokornicu od Ignatia Đorđi u Mletcih štampanu 1728.«.⁴⁷ Ništa se od toga njegova posla nije sačuvalo, ili se barem do danas nije našlo, pa opet vijest nije bez osnova, osobito stoga što su Brlić i Filipović bili prijatelji. U tom je smislu Filipović mogao dobro razumjeti po čemu se *Sveta Rožalija* razlikuje od svega onoga što se pisalo u Slavoniji.

Jedini koji je u 18. stoljeću o Kanižliću pisao kao nenadmašenom pjesniku bio je Joso Krmpotić (između 1750. i 1755. – nakon 1797) u pjesmi *Radost Slavonije* (Beč, 1787). Nakon što je opširno opisao dolazak zore, pa prelijetanje Jupitera, Marsa i Apolona preko Osijeka, koji se zatim skrase u blizini Orljave, a kojima se raduje sva priroda i životinje, pred bogove izlazi ucviljena vila Slavonija koja pripovijeda tužni usud pod Turcima, pa moli Jupitera da joj vrati staru slavu, zbog čega on prekori Marsa i Apolona. Mars se brani, nabrajajući slavonske junake, a zatim riječ preuzima Apolon, koji najprije slavi Dubrovnik, ističući Đurđevića, a zatim apostrofira Kanižlića:

⁴⁶ *Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836–1855*, knjiga I., Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1942, str. 84–85.

⁴⁷ Vladoje Dukat, *Sitnice o Adamu Filipoviću Heldentalskom*, Nastavni vjesnik, XXXIX, Zagreb, 1930/1931, str. 75.

A Kanislić, vična dika,⁴⁸
 komu slatka ova doba,
 poglavici od pjesnikâ,
 savi vijenac, dade groba,

u Požegi slavnu gradu,
 gdino vile kolo vode
 i pjevati slično znadu,
 svo milinje nam pridade,

iz kojega lovorika,
 zlatnolistna i biserna,
 Kanislića živa slika
 po narodu cvate srićna,

i cvati' će do vijeka,
 svrhe neće ni imati,
 bistrourmno rodna voćka
 to lipše će mirisati.

Na njegove slatke pjesme
 i slavić se sâm zastjedi,
 mutast gleda, pjevat ne sme,
 već na grani mukloj sjedi.

Al tomu se svaki čudi
 što slavića, slavna tića,
 na pjevanje ljepše budi,
 a pozna ga ptić kraljića,

što se starac misle trudi
 i pobobrit narav želi,

⁴⁸ Uz taj je stih Krmpotić dodao opasku: »Kanislich Poseganus propter plura scripta Slavonico idiomate edita, praecipue vero in describenda elegantissimo versu vita Sanctae Rosaliae, toti illyricae Nationi inclaruit«. (Požežanin Kanižlić je, zbog mnogih spisa izdanih na slavenskom jeziku, a osobito opisavši u vrlo otmjenu stihu život svete Rozalije, stekao slavu u čitavome iliričkom narodu), str. 71. Preveo Stanko Andrić.

što l' slavića pjevat budi
kom Narava majka veli:

»Ele pjevaj, željo moja,
miloglasno i radostno,
nek se gizda majka tvoja
i u tebi sladi slastno,

jerbo ures i umiću
nebrojena moga blaga,
čudovrsnu u teb', ptiću,
ja pokazah svima draga«.

Al njihova pamet luda
zajde s puta i odvrvi,
Kanislića plodna truda
kudit smije gdi je prvi,

i gdi Narav pozna majka
da slavnomu u jeziku
u naličju od slavića
pjetje dano i čoviku. (s. 621–664)⁴⁹

Da je među svim slavonskim pjesnicima izdvojio upravo Kanižlića i nije neočekivano. Naime, Krmpotić je također poznao nešto od dubrovačke tradicije, navlastito Gundulića, premda »bez razumijevanja za prave estetičke vrednote *Osmana*«. ⁵⁰ Kako se vidi iz navedenih katrena, očarali su ga stihovi o slaviću, što je zgodno iskoristio da bi ljepotu Kanižlićeva djela usporedio s ljepotom sla-

⁴⁹ RADOST SLAVONIE | priuzvishenim i prisvietlim Gospodinom | Knezom illiti | GROFOM | ANTUNOM JANKOVICHEM | Od | Daruvara cseftito Carsko Kraljevsko Apoftols- | koga velicsanftva, Otajnoviecsnikom Reda Svetoga | Stipana Kralja Apoftolskoga Vojvodom, Kraljevskoga | Blaga Csuarom i vifoko Sedmero Sovietnog Stola | Poglavicom. | Po | Jofi Kermpotichu | Svetomisniku. | U Becfu Slovtisom od Hrashanzkoga. | 1787. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, R II E – 8° – 69.

⁵⁰ Zoran Kravar, *Barok u slavonskoj književnosti*, u: *Nakon godine MDC: studije o književnom baroku i dodirnim temama*, Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik, 1993, str. 158.

vujeva pjeva. O *Svetoj Rožaliji* kao Krmpotićevoj lektiri iz koje je pozajmljivao motive, dijelove ili cijele stihove pa i strofe opširno je pisao Konstantin Draganić,⁵¹ pokazavši da se većih ili manjih pozajmica može naći u prigodnicama *Jose Malenica* (Beč, 1783)⁵² i *Radost Slavonije*,⁵³ no najviše ih je u spjevu *Katarine II. i Jose II. put u Krim* (Beč, 1788).⁵⁴ Primjerice, u trećem dijelu *Jose Malenice* (»Gospoda sobedvaju i vesele se u Gaju«) – nadahnut četvrtom pjesmom drugog dijela *Svete Rožalije* (»Rožalija se kitit ustade prid ogledalom«) – Krmpotić je, doduše znatno skromnije, opisao ukrašavanje djevojačka, koje se, kao i Kanižlićeva junakinja, žele natjecati sa zorom, svako malo odlazeći pred ogledalo, pritom osobito pazeći na kosu:

Sveta Rožalija

S ogledalom sùdim, i da ñe náučim
 gori stajat, trùdim, gvozdjem dižem, múćim.
 Nike na ókruge zavrćujuć prígnem,
 među ñima druge na kúkmice dígnem,
 i još čim se diće i najvećma fàle
 vile, na tòrniće úzvisujem màle.
 Ako li stršěću tàнку istom dláku
 vidim, trpit nè ću, neg poravnam sváku,
 porávnane gládim i mirisne rosé

⁵¹ *Jose Krmpotić's Leben und Werke*, Archiv für slavische Philologie, XXIV, Berlin, 1902, str. 409–478.

⁵² Nav. dj., str. 421.

⁵³ Nav. dj., str. 429.

⁵⁴ Nav. dj., str. 443–446. Draganić je pokazao da je Krmpotić preuzimao iz sljedećih dijelova *Svete Rožalije*: I/1 (»Rožalija knjigi put čestituje«), I/3 (»Rožalija govori knjigi, da ide u rodni dvor paleramski, i ispisuje lipotu vrata dvora svoga«), II/6 (»Rožalija, vidivši priliku Isusovu, cvili i uzdiše«), II/10 (»Rožalija, privoljivši svitovanju Ljubavi, odluku svoju u špilji pribivat napiše strilom. Ljubav joj ogledalo dade«), II/12 (»Rožalija, čuvši slavića, prilikuje sebe duhovniku, koji tri stotine godina za pticom jest hodao, i razmišlja radost nebesku«), III/1 (»Ljubav Rožaliju zabavlja s prikazom mora kano prilike od svita. Vidi svoju lađu«), III/14 (»Plač Sicilije. Skaže se Milosrdje imajuži u ruci cvit od ružice. Pomor pristane. Prilika je Rožalije, proti kući odvitnice«). Riječ je, dakle, o opisno-refleksivnim dionicama spjeva u kojima Kanižlić predstavlja nestalnost sreće, pejzaž kojim će putovati Rožalijino pismo, Rožalijin u kamen uklesan zavjet da će slijediti Isusa, slavujevo pjevanje i kretanje, oluju na moru, plač Sicilije ili Rožalijino uzdisanje.

iz mog stákla vádim, š' nom pórosim kóse.
Zatim vili milim snìgom, tíhim màhom,
kâo' oblâkom bilim posipàvam prâhom.
(s. 1227–1238)⁵⁵

Ĵoso Malenica

Kadli danak s' zorom poče sjati
sve bi vile pram njim rada cvati,
sve se kite, sve u igru hite,
sve oblače ruho da se svite,
jerbo zlatnom žicom jest po svili
izvezeno i s biserom bilim,
a pod vratom od draga kamena
ružice su rumena plamena.
Još se kite s cvićem svakojakim,
ne umim ti ni kazati s kakvim,
istina je da u samu zlatu,
svili biloj i biseru cvatu,
pak se šeću po bijelu dvoru,
ogleda se svaka u prozoru,
od lipote ne zna što će veće,
nego šećuć biloj zori reče:
»Da idemo skupa k ogledalu,
vidi' ćemo tko dobije falu«.
Ogleda se i pak kose trudi
s vrućim gvožđem da zori nahudi,
mirisom ih svakojakim maže,
nek se njojzi svaka dlaka slaže,
i na nike savija okruge,
više svitli menđuša poduge,
a ostale na kroviće gori
diže, ruga, odgovara zori
svom lipotom i s uresom tila

⁵⁵ *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, Stari pisci hrvatski, knjiga XXVI, priredio za štampu i uvod napisao T. Matić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1940, str. 73.

i s bilinjom praška vila mila,
 jer potrusi s njime kose svitle
 i na liljan priobrne cvitje.
 Za svim time ogledalo pita:
 »Je l' još koja dlačica odvita?«,
 i akoli tanku istom dlaku
 stršat vidi, postriže ju svaku,
 pak po trikrat povraća se natrag
 k ogledalu i moli ga svak krat
 da joj kaže je li zori biloj
 u lipoti odgovara ciloj. (s. 387–424, str. 21–23)⁵⁶

Isto onako kako je Kanižlić birao barok – po crti osobnoga estetičkog senzibiliteta – birao je Krmpotić *Svetu Rožaliju*, no razlika je među njima velika: Kanižlić se priklonio baroknom ornatusu kao »jedinstvenoj književnoj praksi«,⁵⁷ pa se njime izražavao u liturgijskoj lirici i *Svetoj Rožaliji*; Krmpotić nije optirao za barokni stil kao vlastiti povijesnopoetički izbor, nego je iz Kanižličeva djela birao motive i stihove zato što su mu se svidjeli, isto onako kako mu se svidio *Osman*. Zagledanje u *Svetu Rožaliju* moglo je biti uvjetovano i posve banalnom činjenicom, da je Krmpotić, naime, spjev pisao relativno brzo pa su mu trebali gotovi motivski paketi.⁵⁸ Implicitnu raspravu između Ivana Scherzera i Draganića o utjecajima na Krmpotića – prvi je favorizirao njemačke dvorske pjesnike (*Hofpoet*), »velike ulizice«, drugi Kanižlića – bitno je preusmje-

⁵⁶ JOSO MALLÉNICA | POSTAVSHI | VLASTELIN BANATSKI | OD DVA SELLA GAJA RECHENA LITTA | 1783 NA 19 M. MAJIA. | BIASHE U ISTOM VRIMENU IZPIVAN U TEMESVARU | PO | JOSI KERMPOTICHU | LICHANINU MISNIKU. | SADA PAKO PO ISTOMU NA PROSH- | NYU SERDACSNI PRIATELYA ISTOG | VLASTELINA OBIILNIE NARESHEN. | ú BECSU, | Pritiskano s' Slovih od Trattnera, 1783. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, R – 278.

⁵⁷ Zoran Kravar, *Barok u slavonskoj književnosti*, str. 155.

⁵⁸ O tome Ivan Scherzer priopćava ovo: »Poznato je, da je Josip II. god. 1787. pošao u Rusiju, oko polovine svibnja sastao se u Hersonu s Katarinom II. i s njom boravio nekoliko vrijeme u Krimu, u Beč se vratio u mjesecu lipnju, a već u listopadu iste godine šalje Krmpotić Stuliju (str. X.), koji je također u Beču boravio, gotovu pjesmu, da je ocijeni. (...) Stuli mu vrati rukopis istoga mjeseca (str. XVII.), a oko početka g. 1788. bio je štampan«. *Joso Krmpotić Ličanin*, Nastavni vjesnik, 2, Zagreb, 1893/4, str. 268.

rio najprije Kravar, dokazujući da o sustavnijoj recepciji baroka u Krmpotićevu opusu zapravo ne možemo govoriti te da se taj povijesni stil kod njega pojavljuje »ponajviše na mjestima koja se izravno oslanjaju na *Osmana* ili na *Svetu Rožaliju*«,⁵⁹ a zatim i Dunja Fališevac, tvrdeći da u njegovu opusu prevladava stilski pluralizam (barok, klasicizam, Kačić),⁶⁰ što, doduše, nije neobično za pjesnike sjevernohrvatskih sredina koje su spletom političkih okolnosti bile odvojene od južnih književnih kultura. Neovisno međutim o motivima koji su Krmpotića naveli da prepisuje iz *Svete Rožalije*, ostaje činjenica da je riječ o jedinom slavonskom pjesniku koji je u 18. stoljeću stihovima opjevao Kanižličevu pjesničku posebnost.

Premda Matija Pavić tvrdi: »On je, recimo pravo, naše stare naučio moliti«,⁶¹ o recepciji Kanižličevih molitvenika među pukom nemamo podataka, no ako je suditi po pet izdanja *Male i svakomu potrebitne bogoslovice* objavljenih za njegova života (posljednje u Trnavi 1773) i brojnim izdanjima *Bogoljubnosti molitvene* (Trnava, 1766; Budim, 1794; Zadar, 1806; Budim, 1813; Požega, 1864; Rim, 1865,⁶² Zagreb, 1893) bile su te knjige tražena duhovna literatura. Osječki župnik Antun Josip Turković (1758–1806) hvali Kanižličeve molitvenike u dvosveščanom spjevu *Život svetoga Eustahije* (Osijek, 1795):

Ova se pisma [*Isukrst nam slavni uskrsnu*] piva u vrimenu uskrsnomu prije predike ujutro i prid nauk krstjanski potlam pô dana. Vidi

⁵⁹ Barok u slavonskoj književnosti, str. 159.

⁶⁰ Poetika i ideologija Krmpotićeva epa: »Katarine II. i Jose II. put u Krim«, u: Kaliopin vrt: studije o hrvatskoj epici, Književni krug, Split, 1997, str. 263–291.

⁶¹ Matija Pavić, nav. dj., str. 113.

⁶² »U Rimu je 1865. godine tiskana knjiga *Kratka promišljanja i molitve O. Antuna Kanižlića Druž. Isus. s' apostolstvom molitve za katolička poslanstva po Slovincih na jugu* (138 stranica), čiji je sadržaj najvećim dijelom korespondentan s onim iz Kanižličeve *Bogoljubnosti molitvene* (Budim, 1794.). Iste su godine ista *Kratka promišljanja* objavljena kao adligat knjizi *Razmišljaj ovo dobro. Napisao O. Bartol Baudrand Družbe Isusove a preveo o. v. b. iste dr. za katolička poslanstva po Slovinskih državah na jugu*. S dodatkom *Molitavah i razmišljanjah*«. Zlata Šundalić, *O izdanjima jednoga Kanižličeva pjesmotvora*, u: Dani Hvarskog kazališta XXIV (Hrvatska književnost u doba preporoda /ilirizam, romantizam/), Književni krug, Split, 1998, str. 224–225 (bilješka 20). Rimsko izdanje priredio je isusovac Vinko Basile (1811–1882).

Malu i svakomu potrebnu bogoslovicu, to jest nauk krstjanski Antuna Kanislića, Društva Isusovog misnika, na listu 206. (I, str. 189)⁶³

Vidi *Bogoljubnost molitvenu* na poštenje Prisvete Trojice, jdinoga Boga, Blažene Divice Marije i svih svetih, s različitim nauci i istomačenjem svetih običaja crkvenih složenu od Antuna Kanislića, Družbe Isusove misnika. Ovu istu knjigu želim da svaki krstjanin ima i š nome se u molenju i štijenju služi. (I, str. 223)

Pjesme *Isukrst nam slavni uskrsnu* (I, str. 188–189) i *Ja virujem, ja se ufam* (I, str. 264–265) Turković je preuzeo – i to napomenuo – iz *Male i svakomu potrebnue bogoslovice*, no nije naznačio da je od Kanižlića posudio sastavak *Marijo, Marijo* (II, str. 206–209), vjerojatno iz istog molitvenika, s tim što je Turkovićeva verzija dulja za šest strofa. Bez osobite napomene preuzeo je i sekvenciju *Dies irae* (I, str. 213–215) iz *Bogoljubnosti molitvene*, za koju kaže da je lijepa:

Četiri su posljednja ova
čovika čekaju koja:
smrt, sud, nebesko kraljestvo
il vično pakla sužanstvo,
od kojih da se spomenit
možeš ter bolje uredit
življenje, za steć nebeski
raj pa uteć sud paklenski,
stavi ti pismu od toga
koju znam, lipog je sloga. (I, str. 212–213)

Pjesme iz Kanižličevih molitvenika prenošene su u druge molitvenike i poslije: budimski knjigovežac Blaž Subotić preuzeo je

⁶³ XIVOT | SVETOGA | EUSTACHIE, | S' NAUKOM KERSTJANSKIM | VIRE SVETE, APOSTOLSKIE, | KATHOLICSANSKE RIMSKE CERKVE | U | SLICSNORICSJE SLOXEN, I IZPIVAN | PO | ANTUNU JOSIPU TURKOVICSU | GORNJE OSSICSKE VAROSHI, | RETHFALE, I GRAVICA PAROCHU | PRIKAZAN | SLAVONSKIM SHTIOCEM ZA DUHOVNU | ZABAVU | GODINE 1794. DANA PER- | VOGA MISECA KOLOVOZA | U | OSSIKU GORNJOJ U VAROSHI. | S' *Dopushtenjem Starishinah.* | U *OSIKU* | Pritiskano u Slovopreshi Ivana Mart. Divalt. | Privilegiratoga Knjigo pritiskaoa. | Godine 1795. Muzej Slavonije, Osijek, Zavičajna zbirka *Essekiana*.

iz *Bogoljubnosti molitvene* u drugo izdanje *Putu nebeskoga* (1818) Antuna Josipa Knezovića († 1764) dvanaest pjesama te jednu iz *Male i svakomu potrebitne bogoslovice*. U molitvenik *Ključ raja nebeskoga* (Budim, 1818) – koji se pripisuje Antunu Nagyu (1774–1847)⁶⁴ – iz *Bogoljubnosti molitve* preuzeto je četrnaest pjesama, a iz *Male i svakomu potrebitne bogoslovice* dvije pjesme.⁶⁵ Kanižličeve pjesme naći će se u *Vincu bogoljubnih pisama* (Budim, 1827) fra Marijana Jaića (1795–1858), najpopularnijoj crkvenoj pjesmarici 19. stoljeća, za koju se Jaić poslužio *Utočištem Blaženoj Divici Mariji* (Mleci, 1759), *Malom i svakomu potrebitnom bogoslovicom* i *Bogoljubnosti molitvenom*.⁶⁶

* * *

Premda rođenjem najstariji, Antun Kanižlić tek iza smrti suvremenicima postaje poznat kao pjesnik, no i tada samo malobrojnim. Razloga je tomu više: postumno izdanje *Svete Rožalije*, koja je tiskana u Beču, a ne kod, primjerice, Divalta u Osijeku, izrazita artifičijelnost spjeva. Iz izvješća kanonske vizitacije Osijeka i okolice za 1813. godinu vidi se da Kanižličev spjev nema nijedna župna knjižnica, kao ni one u filijalama, premda posjeduju *Kamen pravi smutnje velike* i molitvenike, kojih je najviše u bogatoj knjižnici nuntarnjogradske župe svetog Mihovila (*Utočište Blaženoj Divici Mariji ugodno i prijetno, Bogoljubstvo na poštenje svetoga Franješka Saverije, Bogoljubnost molitvena*). Jedini pjesnik koji nije pisao po izvanjskom diktatu, nego iz unutarnje potrebe, bio je Kanižlić, ponajprije akceptiran kao pisac molitvenika, a premda ništa što je dotad napisano nije moglo konkurirati *Svetoj Rožaliji*, nije taj spjev mogao izmijeniti onodobnu književnu kulturu niti utjecati na čitateljske navike i ukus, što, uostalom, potvrđuje i Adam Filipović kad kaže: »I ako

⁶⁴ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Bibliografija hrvatska*, Brzotiskom Dragutina Albrechta, Zagreb, 1860, str. 107.

⁶⁵ Naslove preuzetih pjesama naveo sam u radu *Sjećanje na Antuna Kanižlića u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda*, u: *Ljubavi nebeske, ljubavi zemaljske: prilozi hrvatskoj nabožnoj književnosti 18. stoljeća*, Disput, Zagreb, 2007, str. 410–411.

⁶⁶ Jaićeve posudbe analizirala je Zlata Šundalić u radu *Crtica o Vincu bogoljubnih pisamah ili ponešto o odnosu Jaić – Kanižlić – Mulih*, u: Dani Hvarskog kazališta XXIII (Hrvatska književnost uoči preporoda), Književni krug, Split, 1997, str. 417–455.

ti moreš samo razumiti sav izpis«. Krmpotić je Kanižlića prvi nazvao »poglavicom od pjesnikâ« i okitio vječnom lovorikom, simbolom pjesničke slave koji su dubrovački pjesnici rado dodjeljivali jedni drugima, ne međutim i slavonski pjesnici setečenta. Ako je i bilo divljenja Kanižličevoj estetiziranoj naraciji, nemamo o tome potvrda, premda je sva prilika da su Krmpotićevo oduševljenje dijelili svi koji su se knjigom i inače bavili, ni približno na Kanižličev način. Matija Petar Katančić odlučno tvrdi da u Slavoniji i nije bilo pjesnika osim Kanižlića, Filipović također smatra da ga »mogao nije dosad nitko priteć«. I dok se Relković potpuno uskladio s potrebama doba u kojemu je živio, zbog čega su suvremenici od njega stvorili mit, a *Satir* postao najčitanija knjiga 18. stoljeća, Kanižlić je u stilskom smislu svoje doba napustio, okrenuvši se stoljeće i pol unatrag, i baš je zbog toga odmakao stekao status cijenjenoga pjesnika.⁶⁷ Kanižlić i Relković su zapravo komplementarni antipodi, dvije krajnosti slavonske književne kulture, dva njezina lica: *Sveta Rožalija* je bila visoka literatura, *Satir* pučka; prvu su čitali oni s odnjegovanim ukusom, *Satira* oni koji sustavnih čitateljskih navika nisu imali i koji su bili odgojeni na kalendarskim sastavcima. Ukratko kazano: osobito je mjesto Kanižliću i Relkoviću – u njihovo doba i poslije – osigurala poetska različitost.

IV.

Knjižicu o iliričkom pjesništvu izvedenu po zakonima estetike (De poesi illyrica libellus, ad leges aestheticae exactus) Matija Petar Katančić završio je 1817. godine u Budimu. Taj teorijski spis nije mogao imati nikakva utjecaja na oblikovanje predodžbi o nekim slavonskim pjesnicima budući da je ostao u rukopisu, a i da je tiskan u

⁶⁷ Primjerice, na stranicama *Danice* – u kojoj su, razumljivo, dominirali Dubrovčani – u rubrici »Razno cvětje iz izverstnih pësnikah ilirskih« u pet su navrata tiskani ulomci iz *Svete Rožalije*, a dvaput su stihovi iz spjeva poslužili kao moto. Iz Relkovićeva *Satira* nikad nije donesen nijedan ulomak. Vidjeti o tome u maloprije spomenutom radu *Sjećanje na Antuna Kanižlića u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda*, str. 406–408.

doba kad je nastao,⁶⁸ opet bi bio – budući da je pisan latinskim jezikom – dostupan samo uskom krugu čitatelja. Katančić je bio kabinetski čovjek, osamljen u svom ukusu, pjesnik klasičnih metara koji se nije uključio u proces navikavanja Slavonaca na knjigu i čitanje. Već u uvodnom obraćanju čitatelju očitovao se o slavonskim pjesnicima:

Tako, izuzmeš li jedinoga Antuna Kanižlića, svi se ostali pojavljuju u svijetu samo kao stihotvorci, pače još i gore od te riječi: tako da osim riječi koje se slično podudaraju i završavaju na kraju stiha, a koje često stavljaju iz oskudice plodnosti i obilja riječi koje su neprirodne i bez smisla, nećeš otkriti ništa iz pjesničkoga kraljevstva, ništa što je poteklo iz nauka zdravijega ukusa i osjećaja. To se doista može nekom učiniti čudnim u ovo naše vrijeme u kojem je ljupkije umijeće [pjesništvo] počelo i u nas vidno cvasti; i kada postoje primjeri pisaca koji se sigurno mogu nasljedovati. No, ponajviše vidiš da se pjesnikovanja poduzimaju baš takvi koji nisu stekli ni sliku pjesničkoga umijeća, niti su valjano upili humaniorne znanosti, pa čak nisu ni gramatička pravila pravo naučili. Stoga se i događa da ljudi s iole istančanim smislom, pozlijeđeni takvom vrstom piskaranja, s prezirom odbijaju i ono što se može uočiti kao bolje. Tako božansko umijeće kojega se nedostojno dotiču neopranim rukama ruke, u obrazovanom svijetu i nema ugleda.⁶⁹

Katančić je spomenuo razmjerno malen broj pisaca, pritom više iz dubrovačko-dalmatinskoga kruga: Juraj Baraković (1548–1628),⁷⁰ Petar Divnić (1520–1597),⁷¹ Injacio Đurđević,⁷² Anica

⁶⁸ Da je rasprava trebala biti tiskana svjedoči imprimatur iz 1842. godine koji je potpisao tadašnji kraljevski cenzor Antun Nagy.

⁶⁹ Matija Petar Katančić, *Izabrana djela*, priredio Stanislav Marijanović, Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 2014, str. 295.

⁷⁰ Primjere je uzeo iz *Jarule* (Mleci, 1618).

⁷¹ Primjere je uzeo iz pjesme *U pohvalu grada Šibenika*, koja je tiskana u knjizi *Viaggio in Dalmazia* (Mleci, 1774) Alberta Fortisa (1741–1803).

⁷² Naveo je osam strofa (s. 41–44, 65–92) iz pjesme *Kaže pjesnik da po Ovidiju, latin-skomu spijevaocu, naučio se dobar dio ljuveno naški pjesti, i drži da taj Rimljanin umio je slovinski govoriti. Djela Inácija Górgi (Ignata Đorđića)*, Stari pisci hrvatski, knjiga

Bošković (1714–1804)⁷³ i Andrija Kačić Miošić (1704–1760), o čijem *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* (Venecija, 1759) uvijek govori pozitivno. Osim Kanižlića, čiju je *Svetu Rožaliju* obilno citirao i koju je ispravljenu »od svih slagarskih točaka i pisarskih pogrešaka i naglasaka, koji su krivo postavljeni« (str. 297) donio u prilogu spisa, od Slavonsca osvrnuo se još samo na Relkovića, Aleksandra Tomikovića i Josipa Stipana Relkovića. Današnjega čitatelja zacijelo začudi da Katančić u odjeljku »Pojedine pjesničke vrste« o epskom pjesništvu tvrdi: »Kod Ilira ima doduše dosta junaka, ali nema ni jednog pisca epopeje« (str. 359), iz čega se dade zaključiti da nije poznao Gundulićeva *Osmana*,⁷⁴ ili kad, govoreći o dramskom pjesništvu, kao primjer »komične drame« navede samo Tomikovićeva *Josipa poznanoga od svoje braće* (Osijek, 1791), a čak ni usputno ne spomene Ivana Velikanovića (1723–1803) koji je objavio tri drame (*Prikazanje razpuštene kćeri, velike poslije pokornice, svete Margarite iz Kortone*, Osijek, 1780; *Sveta Suzana, divica i mučenica*, Budim, 1783; *Sveta Teresija divica, duvna reda karmelitanskoga*, Osijek, 1803) ili pak knjigu Josipa Paviševića *Tragoediae et aliae diversi generis repraesentationes* (Osijek, 1785; danas izgubljena). Obojica su inače bili Katančićevi profesori, a u *Knjižici* ih opisuje lijepim riječima.

Koliko Katančić o slavonskim piscima sustavno šuti, toliko o Kanižliću govori u superlativima, smatrajući ga »u prozi ravnim Ciceronu, a u pjesmi Nazonu« (str. 361):

XXIV/1 (Pjesni razlike i Uzdas Mandalijene pokornice), za štampu priredio M. Rešetar, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1918, str. 6–12.

⁷³ *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova jedne djevojčice Dubrovkinje* (Mleci, 1757).

⁷⁴ Nije Katančić spomenuo ni Antuna Josipa Knezovića, no razlog može biti i određenje *epopeje*: »Epopeja je svojevrstan slavnospjev u kojem se slavi neki veoma plemenit junak, a pripovijedaju se i njegova djela. Epopeja je velika duša pjesništva, te se i piše jedino u herojskom stihu. Teško je odrediti epopeju, a još je daleko teže biti pjesnik koji će je doseći pravim perom. Postoje mnogi junaci i rađaju se od Boga, a pjesnike, koji nastaju svojim radom i marljivošću, i o njima pišu, skoro bismo mogli na prste izbrojiti. (...) Predmet epopeje je ljudski ili božanski junak, kod pogana rođen od bogova, a kod kršćana Spasitelj, koji se predao na smrt, pa Mihovil, koji se bori s poglavicom tmine, pa Rožalija koja, potaknuta božanskim duhom, napušta očinski dom i odlazi u samoću. Takav junak ili junakinja imaju vršiti neku veliku, plemenitu i sjajnu radnju, kao Krist, koji je uskrsnuo od mrtvih, ili Rožalija, koja je nadvladala slasti i nedozvoljeno svijeta« (str. 357, 359).

U nas se nešto kasnije prodičio Požežanin Antun Kanižlić, svećenik Družbe Isusove, čovjek obrazovan, znamenit njegovatelj lijepih umijeća, koji se obučio u zakonima estetike i, poslije mnogo čitanja starih pisaca, i dugim vježbanjem u govoru i pisanju, proslavio na području ilirske književnosti. Između ostalih svojih djela sastavio je svoje umjetničko djelo *Rožaliju*, pjesmu u dvanaesteračkom distihu, po uzoru na Divnića, koja je urešena svakom ljepotom i milinom, tako da je možemo uzeti baš za uzor.⁷⁵

Sama pjesma znalački je ispjevana prema zakonima estetike ili profinjelijem ukusu, nakićena lijepom i ugodnom porabom tropa, figura i epiteta, divnom izmjenjivošću prijelaza i digresija, najzad i pristalom strukturom cijele pjesme da upravo prodire u dubine ljudskog srca, da se čitatelj kojemu je estetika oblikovala dušu, ne nalazi u nekoj pustinji u kakvoj je boravila Rožalija, nego nek misli da je u nekom mirisnom ružičnjaku i neiskazanom vrtu naslada. (...) To je ta slavna pjesma⁷⁶ kojom je naš pjesnik natkrilio svu draž grčke i latinske starije, pa i samoga sebe. Njezina se prava ljepota toliko ne osjeća u latinskom prijevodu, jer svaki jezik ima svoje posebnosti, svoje ljepote; no u ušima iliričkoga čovjeka koji se razumije u predmet i valjano je upućen u njegovanje lijepih umijeća, postoji ona istančanost slatkoće, ona slast što oblijeva cijelo srce slušatelja, koje se ne da naslikati nikakvim bojama, niti izraziti bilo kakvim riječima smrtnika. Čuo sam kad je *Rožalija* bila objelodanjena, kako je Antun Ustia, nekadašnji sudrug i imenjак našega pjesnika, tada ravnatelj osječke gimnazije, pripovijedao da je pjesnik čak tri puta mijenjao početak pjesme kad ju je sastavljao; stoga je nastojao, dobro se sjeća, da zauzda nadahnuće kojim je sav kiptio. (str. 361, 363, 365)

Oduševljenje *Svetom Rožalijom* Katančić je već izrekao u knjizi *De Istro eiusque adcolis* (Budim, 1798), također se referirajući na dio

⁷⁵ Navedeni dio nije preveden u Katančićevim *Izabranim djelima*, pa ga donosim prema izdanju *Knjižice o iliričkom pjesništvu izvedenoj po zakonima estetike* koje je priredio i preveo Stjepan Sršan, Izdavački centar »Revija«, Radničko sveučilište »Božidar Maslarić« Osijek, Osijek, 1984, str. 138.

⁷⁶ Prije te tvrdnje Katančić je citirao ulomak iz drugog paragrafa drugog dijela *Svete Rožalije* (»Rožalije nemoguće zaspat nepokoj«) u kojemu svetica zaziva zoru (s. 1039–1070), prevevši ga i na latinski jezik.

u kojemu svetica zaziva zoru, a koji mu je nedvojbeno činio velik čitateljski užitak:

Quos si non superavit, aemulatus certe est, Antonius Kanixlich, cuius manibus vt optime precor, ita *Illyriorum Ovidium* (pace gentis amplissimae) nuncupare ausim. Vnum adducam ex *Roseleide* eius carmen amoebeum, quo Poeta Rosaliam cum somno luctantem inducit, saepius repetens. Id autem tale est:

Takoti sunàschza i danka, o Zoro!
Nemòjmi serdàshcza kínit, síni skoro.

Quod carmen seu Graece vertas siue Latine, tantum abest, vt nativam exprimas elegantiam, vt quiddam insoliti ac ludicri prodire videas: neque enim iis *diem* aut *solem* deminutivum dicere licet, prout in Illyrico sonat; quin magis vetitum, quam ex menta, vt Cicero quodam loco habet, deminutivum facere. Et quid in hoc dicto suavitatis?

Per ego te solem et diem, o Aurora! (oro)

Ne crucia mihi cor, effulge breui.

Ita videlicet, quaevis lingua suas habet proprietates, sed vtrum sit vlla, quae in hoc superet Illyricam, nescio: certe ex iis, quae mihi cognitae sunt, nulla est.⁷⁷ (str. 144)

(Njih je, ako ne nadvisio, onda barem nasljedovao Antun Kanižlić; ne samo da za njegovu dušu molim sve najbolje, već bih se usudio nazvati ga (neka mi taj veoma veliki narod ne zamjeri) Ovidijem Ilirâ. Navest ću jedan dvostih iz njegove *Rožalije*, u kojemu pjesnik prikazuje Rožaliju kako se bori sa snom i to više puta ponavlja. A ovako on glasi:

Tako ti sunášca i danka, o, zoro,
nemòj mi srdášca kínit, síni skoro!

⁷⁷ DE | ISTRO | EIVSQVE ADCOLIS | COMMENTATIO | IN QVA | AVTOCHTHONES | ILLYRII EX GENERE | THRACIO | ADVEMAE ITEM APVD ILLYRIOS | A PRIMIS RERVMPUBLICARVM TEMPORIBVS | AD NOSTRAM VSQVE AETATEM | PRAESERTIM QVOD | ORIGINEM LINGVAM ET LITERATVRAM | EORVMDEM SPECTAT | DEDVCVNTVR | AVCTORE MATH. PETRO KATANCICH | PANNONIO | AA. LL. E. PH. D. I. R. V. H. A. E. N. P. O. E. B. C. | *BVUDAE* | TYPIS REGIAE VNIVERSITATIS PESTINENSIS | MDCCXCVIII., str. 144. Muzej Slavonije Osijek.

Ako bi tu pjesmu doslovno preveo bilo na grčki bilo na latinski, ne samo da ne bi mogao prenijeti izvornu biranost, već bi, štoviše, primijetio da si dobio nešto nezgrapno i komično. U tim, naime, jezicima nije dopušteno upotrebljavati umanjenice riječi *dies* [dan] i *sol* [sunce], kao što se smije u iliričkom jeziku. Zapravo, to je još strože zabranjeno negoli tvoriti umanjenicu od *menta*,⁷⁸ kako piše negdje kod Cicerona. A kakve dražesti ima u toj riječi?

Per ego te solem et diem, o Aurora! (oro)
Ne crucia mihi cor, effulge breui.

Prema tome, očito je da svaki jezik ima svoje vlastitosti, a nisam siguran postoji li neki koji bi u tome nadvisivao ilirički; zacijelo ih nema među onima koji su meni poznati.)⁷⁹

U *Knjižici o iliričkom pjesništvu* Katančić vrlo malo govori o Relkoviću, a ako sam dobro brojao, spomenuo ga je u svemu šest puta, prvi put u drugom paragrafu drugoga poglavlja (»Svojstvo narodnoga pjesništva«) kad je – da bi oprimjerio povezivanje deseteraca u katrene – citirao dvanaesti i trinaesti katren iz *Fabule od mlinara i njegovog sina*, a na isti se primjer pozvao i u petom paragrafu (»Mnoge pjesničke vrste«) da bi ilustrirao prirodu basne (str. 339). Zanimljivo je pritom da Katančić ne poznaje postumno izdanje knjige *Esopove fabule za slavonsku u skulu hodeću dicu sastavljene*:

Kod nas nema do sada nikoga tko bi po Fedrovu primjeru sabrao basne i na taj način ih izdao. Pojedine basne mnogi su donijeli u danim zgodama, kao i naš gramatičar na kraju knjige, koji se očito poigrava, pišući u deseteračkom tetrastihu o mlinaru i njegovu sinu, o Turčinu i ogledalu. (str. 343)

Konačno, osvrnuo se Katančić i na *Satira iliti divjeg čovika*, kao primjer satiričnog pjesništva, pri čemu je naveo petnaestu, trideset treću, trideset četvrtu i trideset petu strofu iz *Fabule od mlinara i njegovog sina*:

⁷⁸ *Menta* je biljka metvica, a *mentula*, njezina umanjenica, muško spolovilo.

⁷⁹ Preveo Šime Demo.

I kod nas su se pojavili satiričari, među kojima je Matija Relković, kojega smo već drugdje spomenuli; prije gramatike izdao je knjižicu pod naslovom *Satyr* (želio je reći satira). Ismjehujući u njoj zlorabe u narodu, potaknuo je protivnike koji su nastojali podjednako u narodnom stihu, pobiti o čemu je on pjevao. Sam gramatičar u spomenutoj fabuli na kraju djela priznaje o sebi... (str. 383)

Katančić iz *Satira* nije naveo nijedan stih, nikad mu nije posluzio za bilo kakvu ilustraciju, očito ga je na svaki način izbjegavao. Simptomatično je to i stoga što, primjerice, *Kućnika* Josipa Stipana Relkovića naveliko hvali, donosi naslov knjige i njezin sadržaj:

Drugi domaći pjesnik je Josip Relković, Panonac iz Posavlja, *Slavonac*, odličan sin onoga slavnog muža u vojsci i kod kuće Matije Relkovića, inače vinkovački dušobrižnik, koji je izdao knjigu *Kućnik* u deseteračkom distihu. Nju je napisao iz ljubavi prema svojem narodu, kome je želio služiti i na ovaj način, što je stvarno rijedak i za narod danasve hvalevrijedan primjer. (...) Jezik mu je živ, gladak i narodni, a stih tečan i neusiljen. Ima podosta korjenitih, izvedenih i složenih riječi, kojih, istina, nema u narodnom govoru, ali su znalački i prikladno upotrijebljene. Nadalje, kloni se svake izmišljotine htijući više koristiti nego ugađati; smatrali smo ga dostojnim da se njime služimo među izabranim piscima u našem *Etymologiconu*. (str. 381, 383)

Malo poslije osvrnuo se Katančić na njegovu pjesmu *Godovno*,⁸⁰ također vrlo pohvalno:

Pri ruci mi se nalazi *Kalendar ilirički* iz 1811. godine u kojem je pjesnik opisao užinu pod nazivom *Godovno*, na dan 26. srpnja na alodu s ove strane Bosuta, čiji početak ovako glasi:

*Kad smo se mi sastali,
Do zore se ne rastali;
Ovako bo čvršći biva
Čovik, kada dosta liva.*

⁸⁰ Pjesma je dugo bila nepoznata, a slijedom Katančićeve vijesti pronašao ju je i objavio Tomo Matić: *Nepoznata pjesma Josipa Stjepana Relkovića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 24, Zagreb, 1953, str. 89–98.

Tako dalje nastavlja kroz pedeset strofa u tetrastihu, a ponekad i u heksastihu, šaljivim i ugodnim stihom, ubacivši ponegdje i dijalog. Iz okolnosti se vidi da je pjesnik bio Vinkovčanin, kojega smo malo prije tako lijepo hvalili. (str. 385)

Zbog pjesme *Satir od kola sudi* smatra se da je Katančić bio među Relkovićevim protivnicima.⁸¹ Dapače, Stjepan Pelz je tvrdio da je pjesma nastala nakon susreta četrdesetšestogodišnjeg Relkovića i dvadesetosmogodišnjega Katančića koji se zbio – franjevačka kronika to ne spominje – za vrijeme ručka koji je upriličio Pavišević na Josipovo 19. ožujka 1778. Zamišljajući kako se tom prigodom raspravljalo o *Satiru*, Pelz je zaključio: »Ovako žestoko mu sigurno nije u refektoriju prigovarao, što je narodni običaj proglašio turskim ostatkom, zato je bio to žešći, kada se nalazio opet sam u svojoj ćeliji i povjeravao svoje mišljenje stihovima, no ti možda nijesu pjesniku 'Satira' dospjeli ni onda u ruke, kada su 12 godina iza II. izdanja Satira, a 7 godina prije smrti Relkovićeve štampani među ostalim pjesmama Katančićevima«. ⁸² Što se doista zbivalo rečenog dana, ne možemo znati, no i naslov Katančićeve pjesme i stajalište o kolu ne kao nečemu nemoralnom, nego kao o narodnom običaju duboke starine nedvojbeno polemiziraju s Relkovićevim negativnim tvrdnjama o toj vrsti društvene zabave. No čak i da nije napisao taj sastavak, *Knjižica o iliričkom pjesništvu* potvrdila bi da Katančić nije cijenio Relkovićeve stihove i da ga je držao za »neznalicu u pjesništvu«, o čemu, mislim, svjedoči jedan i ne tako nevažan detalj. Naime, kad govori o Kanižliću, Katančić ga uvijek naziva »domaći pjesnik«, »naš pjesnik« ili samo »pjesnik«; Relkovića nikad nije tako imenovao, on je za njega uvijek »gramatičar« ili, kao u posljednjem primjeru, »slavni muž u vojsci i kod kuće«. Svemu međutim treba dodati i to da Katančićev sud o *Satiru* nije imao nikakve veze s njegovim doživljajem Relkovića kao čovjeka, o čemu svjedoči i kratka karakterizacija u popisu izvora kojima se služio u sastavljanju la-

⁸¹ Spominje je u *Knjižici o iliričkom pjesništvu*: »U knjižici *Plodovi* nalazi se kratka pjesma pod nazivom *Satir*, ispjevana protiv nezallice u pjesništvu, koji ismijava kolo nimfa...« (str. 385, 387).

⁸² *Osobni susretaj Relkovića s Katančićem*, Nastavni vjesnik, sv. 9, Zagreb, 1917, str. 566.

tinsko-hrvatskoga rječnika *Etimologikon ilirički*: »p. Matija Relković otac, gramatika s obilatim kazalom stvari; djelo presjajnog muža, nama vrlo korisno«. ⁸³

Vida Došena Katančić uopće nije spomenuo.

Premda *Knjižica o iliričkom pjesništvu* nije pisana zato da bude pregled pisaca 18. stoljeća, znakovita je zbog tzv. akademskoga aksiološkog očista koje se – kako to u pravilu biva – temeljito razlikuje od, slikovito kazano, stanja na terenu. Ono što je visoko cijenio Katančić, nije bilo privlačno *običnim* čitateljima; ono što je pak njima bilo zanimljivo, Katančić je prezirao.

V.

S pojavom *Satira* slavonska književna kultura bitno se promijenila: s njime ne samo da su u književnost ušle svjetovne teme nego je izmijenjen pojam »pisca« pa i dinamika književnog života. Ono što dotad nije uspjelo nijednom slavonskom pjesniku, uspjelo je Relkoviću – *Satir* je postao *bestseller*, a njegov autor poznat i izvan kruga obrazovanih ljudi. Pridonijela je tome i velika naklada, koja se razmjerno brzo raspacala – što potvrđuje da su čitatelji voljeli aktualno i razumljivo štivo, rasterećeno apstraktnih teoloških istina – a zatim prepirka kojoj danas više ne možemo dijagnosticirati točan motiv, no po sačuvanim reakcijama čini se da je nekima zasmetalo autorovo zanimanje (vojnik) i modus u kojemu je iznio svoje stajalište. Istina, Relković poslije *Satira* nije napisao nijedno originalno djelo, no njegova slava nije blijedjela, što potvrđuje drugo izdanje izišlo u Osijeku sedamnaest godina nakon prvotiska. Brojni spomeni u knjigama različitih vrstovnih obilježja, uvijek svjetovne tematike, pripomogli su da za života postane poznato ime, a kalendarski sastavci potvrđuju da je i duboko u 19. stoljeću uspomena na njega bila živa. Ukratko kazano, bio je Matija Antun Relković prvi pravi popularni slavonski pisac i taj mu status poslije nikad neće biti osporen.

⁸³ Matija Petar Katančić, *Izabrana djela*, str. 427.

Zato što je odlučno stao na Relkovićevu stranu, Vid Došen stekao je potporu barem nekih suvremenika, poslije osobit status u književnim povijestima, kakav zacijelo ne bi dobio da je iza njega ostala samo *Aždaja sedmoglava*. Ako ni zbog čega drugoga, *Jeka planine* zanimljiva je kao mogućnost da pisac drugoga pisca brani knjigom (za čije je tiskanje, usput kazano, trebalo prikupiti novac), u doba i u sredini u kojoj takvi istupi nisu bili uobičajeni. U doprepodnoj hrvatskoj književnosti do Došena poznat je samo jedan takav slučaj: potaknut »cvitom šestim« pod naslovom »Od privare i zle naravi ženske« iz *Kite cvitja razlikova* (Mleci, 1642) Ivana Ivaniševića (1608–1665) Šibenčanin Jakov Armolušić (oko 1575. – 1649) branio je žene u knjizi *Slava ženska* (Padova, 1643).⁸⁴ Pouzdano znamo da su na Došena sa simpatijama gledali Blagojević, poslije Adam Filipović. Premda je *Jeka planine* – suvremenim rječnikom rečeno – publicistički, a ne književni tekst, za modernoga je tumača jedini autentičan glas i glavni izvor za rekonstruiranje polemike oko *Satira iliti divjega čovika*, zbog kojega je Došen postao nemimoilazna sastavnica slavonske književne kulture setečenta.

Kad se rodila ideja o *Svetoj Rožaliji*, koliko ju je Kanižlić dugo pisao i kad završio, nepoznato je. Franjo Fancev iznio je pretpostavku da je Kanižlić između 1746. i 1752. bio u Dubrovniku (ili Splitu) i da je tada upoznao Gundulićeva i Đurđevićeva djela,⁸⁵ a spjev je mogao nastati istom nakon toga. Čak i da je objavljena u doba kad je nastala – a napisana je prije *Satira – Sveta Rožalija* zacijelo ne bi izmijenila fizionomiju slavonske književne kulture 18. stoljeća jednostavno zato što nisu postojale šire recepcijske pretpostavke za takvo štivo, kako među čitateljima tako ni među piscima: pretežno duhovnici, težili su vjerskoj izobrazbi, pa su tom cilju podržavali teme, žanrove i stilske strategije. Ipak, *Sveta Rožalija* je ubrzo po Kanižličevoj smrti tiskana, ostavivši minimalnog traga u Ivanošićevim i Krmpotićevim djelima. Premda je Krmpotić i sâm

⁸⁴ O tome opširno u radu Dunje Fališevac *Muško pismo Šibenčanina Jakova Armolušića*, pogovor uz pretisak *Slave ženske*, priredili Dunja Fališevac i Stjepan Damjanović, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, 1993.

⁸⁵ *Isusovci i slavonska knjiga XVIII. stoljeća*, Jugoslovenska knjiga, VI, 5, Zagreb, 1922, str. 369.

imao iskustva s dubrovačkim pjesnicima – u *Radosti Slavonije* spomenuo je Đurđevića i Gundulića⁸⁶ – nije u njega bilo pjesničke snage da ih nasljeđuje onako kako je to činio Kanižlić, a kad se ugledao u njega, nadahnuće je našao u motivima, ne i dikciji. Adam Filipović nije asimilirao ništa od Kanižličeva baroka, bio je on pučki prosvjetitelj, a takav mu je bio i stil. Kao obrazovan čovjek⁸⁷ znao je međutim ocijeniti vrijednost *Svete Rožalije*, točno primjećujući da »Kanižlića mogao nije dosad nitko priteći«. Katančić je tvrdio isto:

U naše vrijeme su postojali pjesnici koji su ga željeli nasljedovati, ali nisu ni izdaleka uspjeli, prije svega jer u njih nije bilo ni pjesničkog dara, a ni obrazovanja. Naime, beskrvna je svaka pjesma, ukoliko ne vuče život iz carstva starih pjesnika.⁸⁸

U Slavoniji 18. stoljeća književna kultura tijesno je povezana s društvenim kontekstom i nemoguće ju je izvan njega razumjeti. Književnost kao samodostatna estetička praksa ne postoji: bez vlastitog tradicijskoga kontinuiteta, bez pretpostavki da se kakva povijesna poetika prirodno razvije i bude zamijenjena novom, bez čitatelja u najdoslovnijem značenju te riječi, najvećim dijelom u rukama franjevac a i isusovaca, ta je književnost zauzeta izvanliterarnim vjerskim i praktičnoprosvjetiteljskim zadaćama. To je književnost koja kod čitatelja nije razvijala osjećaj za estetički užitak odvojen od kakve koristi, nego ga je na svaki način poučavala, pa se po tome mjerila i vrijednost nekoga pisca. Rijetke implicitne polemike ostale su bez odjeka: Katančićeva estetika nije tiskana, a alegorijski pri-

⁸⁶ »Ignatius Georgich Ragusanus ob excellentia carmina patrio idiomate concepta sibi, linguae, & nationi magno fuit honori & incremento. Gundulich quoque in Slavonico carmine eminuit« (Dubrovčanin Injacio Đurđević zbog izvrsnih je pjesama smišljenih na očinskom jeziku bio sebi samome, svom jeziku i narodu na veliku čast i napredak. I Gundulić se, također, istaknuo u slavonskom pjesništvu), str. 71. Preveo Stanko Andrić.

⁸⁷ O njegovoj erudiciji, među ostalim, svjedoči i poznavanje stranih jezika: »Za to još jamči i njegovo savršeno poznavanje njemačkoga i latinskoga jezika, pa što je još u ono doba nečuveno, čitao je i talijanski, a kao neutrudiv svećenik izvještio se još i u ruskom jeziku«. Ferdo Filipović, *Adam Filipović heldentalski*, Glasnik biskupije Djakovačko-Sriemske, teč. I, br. 15, U Djakovu, dne 15. kolovoza 1873, str. 120.

⁸⁸ *Knjižica o ilirskom pjesništvu izvedena po zakonima estetike*, str. 138.

kaz boja sove i ostalih ptica u *Svetoj Rožaliji* teško da je netko akceptirao kao kritiku pučke naracije koja je dominirala slavonskim 18. stoljećem:

Ako ti zapiva tko od ptičā ovih,
luda ti odpiva na čas kako sovi.
Ptić on morebiti, i to će se zgodit,
kad te počmu štiti, za majci ugódit,
zapivat će: »Kita od cvitja jest nova
u po zime i lita cvatuć kńiga ova.
Narasla je ona – tko drugo reć móre? –
blizu helikona i Parnaške goré.
U to pero uliše vrilo Aganipe
vile, kojé piše redke tako lipe.«
Zacvrčit će luda i š nóm nike ptice:
»Velika nam čuda! Zàr su kite trice?
Zàr je cvitja kita dračje, vrilo mlakà,
gora glasovita Parnaš, gora svakà?
Zar je svakà vila, koja redke slàže,
na Parnašu bila, kako ona kaže?
Na Parnaš uzàci nije dato svima:
koji hoće zàci na vrh, truditi ima.
Koji onu žéli mudru vodu piti,
ńemu Febo veli znojiti sé i bđiti:
znoj jest mudra voda, koju tvoje, vilo
krivonoga hoda, pero nije pilo. (s. 229–250)⁸⁹

Kanižlić pohvale nije doživio, ali nisu izostale: tiskana je *Sveta Rožalija*, hvalili su je Krmpotić, Katančić i Filipović. No na neki je način preorekao vlastitu sudbinu, tako sličnu piscima koji iskoraknu iz obzora očekivanja svojega doba. Po tome je – paradoksalno – sličan Relkoviću; obojica su se morali opravdavati zašto pišu tako kako pišu:

Ako nađeš koga, koji te upita,
što se prez svakoga pečata list skita:
otkuda bi meni pečat, odgovori,

⁸⁹ *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, str. 48.

i vosak crveni u pustošnoj gori!
 Da i mogu, ne bi pritisnut ga ktila,
 ne pišem u tebi, što bi svitu krila.
 I što hoću kriti? Zato nejmam brige,
 da te kràti štiti pečat, čuvár kńige.
 Nejmaš slova, kojé bi moglo uvrìdit.
 Tko zna, još će tvoje riči tkogod slidit.
 Znadem, da svakomu ti ne ćeš ugódit,
 jer tko će, što komu jest dràgo, pogodit!
 Rič je znana svima: koliko je lùdi,
 toliko ti ima i ràzličnih ćùdi. (s. 121–134)⁹⁰

U opisanim je okolnostima, bez ikakve konkurencije, Matija Antun Relković postao najpoznatiji pisac svojega doba, »klasik seljaka«, ⁹¹ a da *Satir iliti divji čovik* nije bio trenutačna atrakcija svjedoče brojne reakcije o važnosti te knjige, zbog koje se Relkovićevo ime čuvalo u pamćenju njegovih sunarodnjaka. Premda mu to nije bila namjera, Došen je slavu stekao zahvaljujući Relkoviću; bez *Jeke planine* bio bi jedan u nizu pisaca-moralizatora, kojemu osmerac, doduše, teče glatko, ali ništa više od toga. Kanižličeva estetizirana naracija, njegova *acutezza*, zakasnjela je pojava u odnosu na dubrovačko zlatno doba toga stila, a preuranjena za osamnaestostoljetnu Slavoniju. Ni približno utjecajan kao Relković, zbog apartne inovativnosti izabrane povijesne poetike postao je međutim sinonim za pjesnika.

⁹⁰ Nav. dj., str. 45.

⁹¹ Matija Pavić, nav. dj., str. 114.